سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

ئاسایشی تورکیا وئاسایشی هەرێمی کوردستان:

تورکیا و هەرێمی کوردستان: ئابوری یان ئاسایش، تورکیا بەدوای کامیاندا دەگەڕێ؟

پرسەئاسایشییەکانی تورکیا و هەرێمی کوردستان

١ -تورکیا وپێداویستی وزە(ئاسایشی وزە)

٢ -پارتی کرێکارانی کوردستان وڕۆژئاوای کوردستان(ئاسایشی سەربازی)

٣ -هەناردەکردنی کاڵا وبازرگانی(ئاسایشی ئابووری)

٤ -نفووز ململانێ هەرێمایەتییەکان و پرۆژەی نیۆ-عوسمانیزم(لە روانگەی تیۆری کۆمەڵەی ئاسایشی هەرێمایەتی)

٥ -پرسی ئاو(ئاسایشی ژینگەیی)

٦ -مۆدێلی سیاسی و دەوڵەتی سەربەخۆی کورد لە باشوری کوردستان(ئاسایشی سیاسی)

٧- ململانێی کەلتووری و پرسی ناسنامە(لە روانگەی تیۆری کۆنستراکتیڤیزمەوە)

٨- پرسی کەمینەکان(ئاسایشی کۆمەڵگەیی)

تورکیا و هەرێمی کوردستان: ئابوری یان ئاسایش، تورکیا بەدوای کامیاندا دەگەڕێ؟

Turkey and Kurdistan region: economy or security, which one Turkey seeks?

▪ پێشەکی

پەیوەندیەکانی تورکیا و هەرێمی کوردستان ئەگەرچی خوێندنەوەو شرۆڤەی زۆری بۆ کراوە چ لەسەر ئاستی ئەکادیمی بێت یاخود لە سەر ئاستی سیاسیو رۆژنامەوانی، بەڵام لە راستیدا تا ئێستاش کتێبخانەی کوردی کەموکوڕی هەیە لە پێشکەشکردنی تێگەیشتنێکی ئەکادیمی و زانستی و بێلایەن بۆ ئەو پەیوەندیانە. واتا، تێگەیشتنێك کە پشت ئەستوور بێت بە تیۆرێکی زانستی و ئاکادیمی بواری پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان International Relations. هەڵبەتە بەشێك لە ئاڵۆزی پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێمی کوردستان دەکرێت بۆ ئەوە بگەڕێتەوەو کە پەیوەندی ئەو دوو لایەنە لە بنەڕەتدا لە نێوان کیانێکی دەوڵەتیو هێزێکی هەرێمی چالاک کە تورکیایە، بەرامبەریش ئەکتەرێکی نادەوڵەتی و هێزێکی لاوازە کە هەرێمی کوردستانە، ئەمەش وا دەکات پەیوەندیەکان سروشتێکی ناهاوتاو نا هاوسەنگ وەربگرن. بەشەکەی تری کێشەزای پەیوەندیەکانی ئەنکەرەو هەولێر پەیوەستە بەوەی کە پەیوەندیەکان زیاتر لەسەر ئاستی حزبین تا لەسەر ئاستی دامەزراوەکانی حکومەت، ئەو رەهەندەش لە راستیدا دیسان کێشەیێکی تر بۆ لێکۆڵینەوە زانستیەکان دروست دەکات بە تایبەت لەسەر ئاستی تیۆری. چونکە بەشێکی زۆری تیۆرەکانی پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکان لەسەر بنەمای پەیوەندی نێوان دوو دەوڵەت یان کیانی خاوەن سەروەری دارێژراون. هەندێك جاریش تورکیا خۆی بە مەبەست نایەوێت پەیوەندیەکانیان لەگەڵ

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

هەرێم سروشتێکی تەواو فەرعی هەبێت. لە زۆر حەڵەتی تریشدا تورکیا پەیوەندیەکانی لەگەڵ هەرێمی کوردستاندا زیاتر لە کۆنتێکستی عێراقەوە سەیر دەکات.

بەڵام هەرچۆنێك بێت قەبارەی ئەو پەیوەندییانە لە ئاستێکدایە کە زۆرجار هیچی کەمتر نییە لە پەیوەندی نێوان دوو دەوڵەت، بە تایبەت لە ئاستەکانی بازرگانی و بوارە سیاسی و ئاساییشیەکاندا، بە تایبەتیش دوای ٢٠٠٨ کە پەیوەندیەکان جگە لە ئاستی ئاسایش و هەماهەنگی سەربازی و بورای بازرگانی پرسی ووزەشی بە قەبارەیەکی زۆر تێکەڵبووەو هیچی کەمتر نییە لە قەبارەی بازرگانی تورکیا لەگەڵ وڵاتێکی دراوسێیدا، بەڵکو هەندێك جار زۆر زیاترو پر دەسکەوتریشە بۆ تورکیا.

لەو توێژینەوەیەدا بەشێوەیەکی چڕ بەدوایی ئەوەدا دەگەڕێین کە ئایا پەیوەندیەکانی تورکیا و هەرێمی کوردستان لە سەر چ بنەمایەك دارێژراون؟ تورکیا چی لە هەرێمی کوردستان دەوێت؟ بۆ وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارە دەتوانین بڵێین کە زۆربەی ئەو توێژینەوانەی کە تا ئێستا نووسراون بەسەر دوو بەشدا پۆلێن دەکرێن. **گرووپی بەشی یەکەم،** وای دەبینن کە پاڵنەری سەرەکی ئەو پەیوەندیانەی ئەنکەرە و هەولێر پاڵنەرێکی ئابوریە، بە تایبەتیش فاکتەری ووزەو پێداویستی تورکیا بۆ ئەم بوارە[i]. **بەشی دووەم،** پاڵنەری ئەو پەیوەندیانە دەگەڕێننەوە بۆ دوو بواری سەرەکی کە بریتین لە بواری ئابوری و ئینجا لە پالیشیدا بواری هەماهەنگی سیاسی، کە خۆی لە پرسی دژایەتی پارتی کرێکاران دەبینێتەوە[ii]. بەڵام ئەوەی توێژینەوە لە ئەوانی تر جیادەکاتەوە ئەوەیە، کە پاڵنەری سەرەکی پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێمی کوردستان پاڵنەرێکی ئاساییشیە ئینجا ئابوری و پرسەکانی ووزە.

بۆ ئەوەی ئەنجامی توێژینەوەکەمان بە ووردی بپێکین سەرەتا پێویستە لە چوارچێوەیەکی تیۆریدا سنورداری بکەین، بۆیە **پرسیاری سەرەکیمان** بریتی دەبێت لەوەی: **ئایا چ فاکتەرێك پاڵنەری سەرەکی پەیوەندیەکانی نێوان هەرێمی کوردستانو تورکیایە؟** ئایا پەیوەندیەکان لەسەر بنەمای کامە بوارن؟ ئابوری، سیاسی یان ئاساییشی؟ کەواتا **گریمانەی ئەم توێژینەوەیە** کە لە هەمانکاتدا سنوری جیاوازی ئەو توێژینەوەیەی ئێمەیە لەگەڵ توێژینەوەکانی تر ئەوەیە: **دۆستایەتی تورکیاو هەرێم کە بەشێوەیێکی پراکتیکیو پراگماتیکی لە ٢٠٠٨ دەست پێدەکات تەنیا زادەی پێوەندی ئابوریو پێداویستی تورکیا نین بۆ ووزە، وەك بەشێکی زۆر لە چاودێر و توێژەران لەسەری کۆکن.** هەڵبەتە ئەمە بە مانای نکوڵی کردن لە فاکتەری ئابوری نایەت، بەڵکو بەو مانایە دێت کە **وێنە گەورەکەی ئەم پەیوەندیانە کۆمەڵێك فاکتەری ترن کە بە تەواوی دەچنە چوارچێوەی پرسی ئاسایشی هەرێمی ئاڵۆز- Regional Security Complex**، بۆیە سروشتی کێشەکانی هەرێم و تورکیا و هەروەها بەربەستی بەردەم پەیوەندیەکانی هەردوولاش بە زۆری لە ئاستی ئاساییشی ئاڵۆز روودەدەن نەک لەسەر ئاستی ئابورری، واتا کاتێک کێشەکە پەیوەندی بە بوارێکی ئاساییشی یان سیاسی تورکیاوە دەبێت، بۆ نموونە هەڵکردنی ئاڵای کوردستان لە کەرکوک، هەروەها ریفراندۆمی٢٥ سێپتەمبەری ٢٠١٧ تورکیا چ جۆرە کاردانەوەیەکی بەرامبەر هەبوو.

- **چوارچێوەی تیۆری توێژینەوەکە (The theoretical framework)**

بۆ تێگەیشتن لە پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێمی کوردستان لەم توێژینەوەیەدا، پشت دەبەستین بە تیۆری ئاسایشی هەرێمی ئاڵوز (Regional Security Complex) کە هەندێک جار بە"تیۆری کۆمەڵەی ئاساییشی هەرێمی" یش ناودەبرێت، بەو شێوەیەی کە هەر یەکە لە باری بوزانو ئۆلی ویڤەر (Barry Buzan, Ole Wæver) بنەما سەرەکیەکانیان دارشتووە. بوزان وا پێناسەی ئاساییشی هەرێمی ئاڵۆز (RSC) دەکات کە بریتییە لە ''گروپێك لە دەوڵەت کە مەترسیە ئاسایشیەکانیان بەشێوەیەکی پتەو بەیەکەوە بەستراوەتەوە بە جۆرێك کە ئاسایشی نیشتمانی هەر یەکێکیان بە ئەستەم لەوەی تریان جیادەکرێتەوە. بەڵام لە هەمان کاتدا شێوازی پەیوەندی لە نێوان ئەو جۆرە وڵاتانەدا فۆرمێکی بەردەوامە

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

لە دۆستایەتی دوژمنایەتی لە یەک کاتتدا" (Buzan, and Waever., 2003, p.47). لەبەر رۆشنای ئەم تیۆرە هەرێمی کوردستان بە شێکە لە پاکێجێکی فراوانتر کە پێوەنداره بە ئاسایشی تورکیا لە ناوچەکە. هەرێم دەکرێت لەیەك کاتدا هەم ببێتە مایەی مەترسی، هەمیش مایەی ئارامی بۆ ئاسایشی تورکیاو ناوچەکە. بە پێی بنەماکانی ئەم تێورە "هەر ئاسایشێکی هەرێمی ئاڵوز لە رێگای ترس لە جیابوونەوەی یەکەکان دروست دەبێت کە ئەمەش لە بنەرەتدا بەرەنجامی تایبەتمەندییە ناوخۆییەکانە" (Buzan and Weaver, 2003, P.4).

لە روانگەی ئەم تێۆرە مەترسیە ئاسایشیەکان زیاتر لە نێوان ولاتە دروایسێکاندا دەگواسترێنەوە تا لە نێوان وڵاتانی دوور لەیەکتری. واتا کاریگەری نزیکایەتی جوگرافیا کارلێکی بەهێزتر لەسەر ئاسایش دروست دەکات بە تایبەت لەسەر سێکتەرە سەربازی و سیاسیو کۆمەڵایەتیەکان. کەواتا دەتوانین بڵێین کە ئەم نزیکایەتیە جوگرافی و مێژویی و نەتەوەییەی لە نێوان تورکیاو هەرێمدا هەیە هەمیشە ئەگەری ئەوەی لێدەکرێت کە کارلێکی سیاسیو کولتوری ئەمنی لە سەر تورکیاو ئەو ولاتانەی کوردیان بەسەر دابەشکراوە دروست بکات، کە وادەکات تورکیا بەردەوام بەهەستیاریەوە مامەڵە لەگەڵ هەرێم[iii] بکات، کە ئەمەش بە زۆری بە دەستێوەردانی سیاسی و سەربازی و ئەمنی کۆتایی دێت. ئەم دەستێوەردانەی تورکیا لە هەرێم لەسەردەمی رژێمی بەعس و حکومەتی هەرێمیش تا ئێستا هەر بەردەوامە[iv]. هەرێم ئەگەر لە قۆناغی دۆستایەتیش بێت لەگەڵ تورکیا بەڵام ئەم دۆستایەتیە پڕە لە بەربەستی ئاسایشی کە وا دەکات هەرێم لە روانگەی تورکیاوە هەرگیز جێگای متمانە نەبێت. ئەم فۆرمە ئاسایشیە هەرێمیە ئاڵۆزە لە نێوان زۆر دەوڵەتی تریش بوونی هەیە، بۆ نموونە وەك ئەو پێوەندیانەی نێوان هندستانو پاکستان. هەر یەکە لە "بوزانو ویڤەر" بوونی ئاسایشی هەرێمی ئاڵۆز دەگەرێننەوە بۆ جۆرێك لە لاوازی یان فراژی (Fragile) دەوڵەت، ئینجا ئەمە چ کێشەی ئیتنیو ئایینی بێت، یان کێشەی سیاسی کە پێوەندی بە خودی پرۆسەی نەتەوەسازیی و دەوڵەتسازی –Nation building and State-building یەوە هەیە.

بە پێی ئەم تێۆرە چەند هۆکارێکی بنەرەتی هەن کە وا دەکات ئاسایشی وڵاتێك یان هەرێمیك کاریگەر یان گرێدراو بێت بە ئاسایشی ولاتێکی تر (Buzan, and Waever., (2003), p.45).

١ / پەیوەندی مێژوویی دوورودرێژ- Long-standing Historical Links. وەك دەزانین تورکیا پەیوەندیێکی مێژووی هەیە لەگەڵ گشت پێکهاتەکانی عێراق، بە کوردو عەرەبو تورکمانەوە. تا هاتنی ئینگلیزەکانیش بۆ عێراق و دروستکردنی دەوڵەتی عێراق، عێراق بەشێك بووە لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی. کاریگەری تورکیا بەسەر عێراق بە تایبەیش ولایەتی موسڵ تا هاتنەسەرکاری بەعسیەکان بۆ سەر حوکم بە روونی دیار بوو بەسەر پێکهاتەکانی عێراقەوە. لە دوای راپەرینی ١٩٩١ دروستبوونی ئیدارەیەکی ناوخۆی لە هەرێمی کوردستاندا، تورکیا هەمیشە بەووردی چاودێری هەرێمی کردووە، پەیوەندیەکانیش سەرەرای لێکتێگەیشتنی سەربازی و ئەمنی بەڵام هەردەم لە هەڵبەزو دەبازدا بووە .

٢ /کێشە و ناکۆکییە سنورییەکان-Border and Territorial Disputes. تا ئێستاش لە خەیاڵدانی تورکیادا ئەو ناوچانەی سەر بە ویلایەتی موسلی کۆن بوون، وەك ناوچەی نفوزی تورکیا سەیر دەکرین. بە تایبەت کە ئەو ناوچەیە هەم کەمینە شیعەی تورکمان هەم سوننەی تورکمان و هەم کوردیشی تێدا دەژین و لە رووەی سیاسیشەوە چالاکن و هێزی هەرێمی تریش وەک ئێران لە ململانێکەدا پشکیان هەبوو. ئەمەمان بە ئاشکرا بینی لە کاتی شەری داعش کە چۆن تورکیا هێزەکانی خۆی لە بەعشیقە جێگیر کردن. ئەردۆگان بە ئاشکرا ووتی "تورکیا دەبێت بەشێك بێت لە هەڵمەتی شەری دژی داعش لە موسڵ"(Khalilzad, 2016). ئەم دۆخە بۆ کوردیش راستە، کورد ناوچە کوردنشینەکانی باشوری تورکیا وەك کوردستان دەبینێت. لە زهنییەتی تاکی کوردی ئەو ناوچانە هی کوردنو تورکیا داگیری کردوون. لەم دۆخەدا، واتا بوونی پێکهاتەی کورد لە دیوی هەردوو سنوری عێراقو تورکیا دەکرێت بەشێك بێت لە مەترسی بۆ هەردوو وڵاتی عێراقو تورکیا، هەڵبەتە بە پێچەوانەوەش هەندێك جاریش بوونی فەکتەری کوردو کێشەی کورد بووەتە هۆکاری نزیکبوونەوەی هەردوو لا لە یەکتر .

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

٣ /بوونی پێکهاتەی ئیتنیو ئایینی جیاواز- Ethnically Related Populations. واتا فاکتەری ئیتنیو ئاینزا جیاوازەکان دەکرێت سەرچاوەیەك بێت بۆ سەرئێشەو لە هەمان کاتدا کێشەی ئاسایشی زۆر بەدوای خۆیدا بێنیت. لەم سۆنگەیەوە بوونی کورد وەك نەتەوەیەکی هاوبەش لە وڵاتانی دەوروبەر هەمیشە وەك پرسێکی ئاسایشی هەرێمی مامەڵەی لەگەڵدا کراوە. زیاتر لە رێکەوتنیك هەبووە لە نێوان تورکیاو ئەو وڵاتانەی کە کوردیان بەسەردا دابەشکراوە، ئینجا ئەمە چ هەماهەنگی سەربازی بووبێت یان هەماهەنگی سیاسیو ئەمنی. نەك هەر پرسی کورد بەڵکو ناسنامەی ئاینیش دەتوانیت ببێتە پرسێکی ئاسایشی هەرێمی ئاڵۆز. بۆ نموونە پارتی دادو گەشەپێدان لە دوای رووخانی بەعس تا ئێستاش بە گومانەوە سەیری دەسەڵاتدارانی عێراقی نوێ دەکات، ئەردۆگان چەندان جار عێراقی تاوانبار کردووە بە دژایەتی سوونەکان. لە دوای بەهاری عەرەبی زۆربەی ئەو سوننانەی عێراقیان جێهیشت وەك فریادرەس سەیری تورکیاو ئەردۆگانیان دەکرد. عێراقیش چەندین جار تورکیای تاوانبار کردووە بە یارمەتیدانی سوونەکانی عێراق. تا ئاستێك شەری مەزهەبی لەعێراق کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر گۆڕینی هەڵویستی تورکیا بەرامبەر هەرێمی کوردستان. بە پشت بەستن بەو سێ رەهەندەی ئاماژەمان پێدان، هەروەها ئاستەکانی شرۆڤەکردنی ئەم تیۆرە ئینجا چ لەسەر ئاستی ئاسایشی ناوەخۆ بێت، یان لەسەر ئاستی ئاسایشی تورکیا یانیش لەسەر ئاستی هەرێمی، هەرێمی کوردستان بۆ تورکیا بەشێکە لە پرسی ئاسایشی هەرێمی ئالۆز. لەبەر ئەو هۆکارانەی باسمکردن، پێکهاتەو یەکەکانی ئەم تیۆرە (RSC) دەتوانن شرۆڤەیێکی رونترو زانستی بۆ پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێمی کوردستان پێشکەش بکەن، بە تایبەت کە بەزمانی کوردی ئەوەندەی خۆم ئاگادار بم ئەم تیۆرە لە توێژینەوەکاندا زۆر بەکەمی بەکارهێنراوە.

- **میتۆدەکانی توێژینەوە**

لەم توێژینەوەیەدا بە رەهایی پشتمان بەستووە بە میتۆدی جۆرێتی – Qualitative Method، بۆ ئەم مەبەستەش چەندان سەرچاوەی زانیاری کۆکردنەوەمان بەکارهێناوە وەک کتێب، توێژینەوەو جۆرناڵی زانستی، لێداوانی رۆژنامەوانی، دۆکیومێنتی فەرمی. هەروەها بۆ توێژینەوەو دیراسەکردنی ئەو بابەتانە، پشتمان بەستووە بە رێچکەی شیکردنەوە- Analytical Approach، واتا شیکردنەوەی هەڵسوکەوت و دیاردەو کێشە سیاسیەکان و دووبارە بەرهەمهێنانەوەیان لە فۆرمێکی تردا، کە لە هەمانکاتدا شیکردنەوەیێکی ووردی وێستگەکانی پەیوەندی نێوان ئەم دوو لایەنە دەگرێتە خۆ. ئەمەش بە مەبەستی روانینی قوڵتر لە کێشەی توێژینەوەکە کە تایبەتە بە پاڵنەری سەرەکی پەیوەندیاکانی تورکیاو هەرێمی کوردستان. بەهەمان شێوە بۆ تێگەیشتن یان دۆزینەوەی ریشەی کێشەکە لە زۆربەی حاڵەتەکان رێگای رەخنەگرتن Critical engagement with sources لە تێکستەکانی پێشووترم بەکارهێناوە بۆ گەیشتن بە دەرەنجامێکی جیاوازتر لە توێژینەوەکانی پێشووتر. بۆ دەستگەیشتن بەسەرچاوەی زانیارییەکان هەریەکە لە زمانەکانی ئینگلیزی، عەرەبی و کوردیم بەکارهێناوە.

ئەم توێژینەوەیە پێکهاتووە لە پێشەکی و دواتریش چوارچێوەیەکی تیۆری لە گەڵ چوار بەش و دەرەنجامەکان. بۆ تێگەیشتن لە پەیوەندیاکانی تورکیاو هەرێم، لە بەشی یەکەمدا دیراسەی ستراتیژیەتی تورکیام کردووە لە عێراق دوای ٢٠٠٣. هەرچی بەشی دووەمە بەدوای ئەوەدا دەگەرێم کە تورکیا کام جۆرە دۆستایەتی دەوێت لە هەرێمی کوردستاندا. لە بەشی سێیەمیش باسی بەربەستەکانی بەردەم پەیوەندیەکانی هەولێرو ئەنکەرە دەکەم. لە بەشی چوارەمیشدا دیراسەی ریفراندۆم دەکەم وەک وێستەگەیەک لە پیوەندیەکانی تورکیاو هەرێم، بۆ ئەم مەبەستەش گرنگیمداوە بە دوو تەوەر، لە تەوەری یەکەم تاووتوێی کاردانەوەی تورکیا دەکەم بەرامبەر ریفراندۆم. لە تەوەری دووەمیش تاووتوێی ئەو بەهەڵەتێگەیشتنە دەکەم کە لە پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێمدا هەبووە، کە دەکرێت هۆکاری سەرەکیش بووبێ بۆ ئەوەی هەرێم گرەوی ریفراندۆمی لەسەر بکات. لە کۆتاییشدا دەرەنجامەکانی توێژینەوەکە بە پوختی دەخەمە روو.

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

بەشی یەکەم/ ستراتیجی تورکیا لە عێراق دوای ٢٠٠٣

کۆمەڵێك فاکتەری سەرەکی هەن کە دەبێت رەچاویان بکەین بۆ ئەوەی لە ستراتیجی تورکیا تێبگەین لە عێراق دوای ٢٠٠٣، کە بریتین لەمانەی خوارەوە:

یەکەمیان، نەمانی رژێمی بەعس لە عێراقدا راستەوخۆ کاریگەری هەبوو لەسەر گۆڕانی یان تێکچوونی پارسەنگی هێز کە پێش ٢٠٠٣ بەرکاربوو لە ناوچەکەداو تورکیاش بەشێك بوو لەو هاوسەنگییە. سەرەرای ئەو پێوەندیە ساردوسڕانەی کە لە نێوان عێراقو تورکیادا هەبوو بە تایبەیش لە نەوەتەکان تاوەکو ٢٠٠٣، بەڵام عێراق هەردەم مایەی پاراستنی بەشی باشوری رۆژئاوای تورکیا بوو، واتا ئەو سنورەی کە عێراق لەگەڵ تورکیا هەیەتی کە بە تەواوی ناوچەی کوردنشینن، هەمیشە سەرچاوەی نفوزی پارتی کریکاران بووە. کەواتە بە نەمانی رژێمی بەعس کەلێنێکی ئەمنی دروست دەبێت لە نێوان سنووری تورکیاو عێراق کە پێشووتر هەردولا رێکەوتنیان لەسەری هەبووە. ئەم دۆخە بۆ تورکیا مایەی نیگەرانی و ترسە، لە دۆخێک کە جێگای متمانە نیەو نازانرێت عێراقی دوای ٢٠٠٣ و بە تایبەتیش کورد چۆن لە ئاییندەدا مەمەڵە لەگەڵ تورکیا دەکەن.

خاڵی دووەم، ئەوەیە کە رووخانی رژێمی بەعس بووە هۆی دەرکەوتنی هێزی ناوچەیی Regional Powers-تر، کە لەوانەیە جێگای مەترسی بن بۆسەر بەرژەوەندیەکانی تورکیا لە عێراقدا، بە تایبەتیش لە کەیسی پەیوەندار بە کوردەوەو دواتریش پەیوەندی هەرێم لەگەڵ پارتی کرێکاران لە ئەگەری دەستکراوەبوونی بوونی هێزە کوردییەکانی هەرێم لە تورکیا. ئەمەش بە لەبەرچاوگرتنی ئەو سیستمە ئاسایشییە ئاڵۆزەی کە لە ناوچەکەدا هەیە (بە پشت بەستن بەو تیۆەری کە بەکارمان هێناوە (Barkey, 2010).

سێیەم، نەمانی رژێمی بەعس رێگای بۆ کوردی عێراق خۆش کرد کە ببنە خاوەن کیانێکی سیاسیو دستوری، کە بێگومان ئەمەش تەنیا تایبەت نییە بە عێراق بەڵکو کاریگەری راستەوخۆشی دەبێت بەسەر رەوشی سیاسی کورد لە ناوچەکانی تردا. چونکە ئەوە یەکەم جارە لە مێژوودا پرسی کورد ئەو دانپێدانانە دستوریو سیاسیە وەربگرێتو وەك قەوارەیەکی سیاسی مامەڵەی لەگەڵ بکرێت لە پەیوەندیە نێودەوڵەتیەکاندا.

فاکتەرێکی تری گرنگیی عێراق لە رووی ستراتیجیەوە بۆ تورکیا تایبەت بوو بەو گۆڕانەی لە سیاسییەتی دەرەوەی تورکیادا روویدا. واتا دوایی هاتنە سەردەسەڵاتی پارتی دادو گەشەپێدان لە ٢٠٠٢، بە تایبەت ئەو روانگە سیاسییەی "داوود ئوغلو" کە بە قوڵای ستراتیژی و سفرکردنەوەی کێشەکان لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ ناوەزد دەکرێت "Strategic Depth" and (Müftüler-Baç, 2014, P.39) "zero problems with neighbours". ئەمە لە راستیدا کاریگەری فراوانی هەبوو لە کرانەوەی سیاسەتی دەرەوەی تورکیا بەرامبەر هەر یەکە لە عێراقو هەرێمی کوردستان.

لەبەر رۆشنایی ئەو خاڵانەی ئاماژەمان پێدان دەتوانین بڵێین کە دوو فاکتەری سەرەکی کەریگەریان هەبووە لەسەر ستراتیجی تورکیا بەرامبەر عێراق (Bakir, 2015). یەکەمیان فاکتەرێکی ئاسایشیی رەهایە، چونکە هەر لەسەرەتای روخانی رژێمی بەعسەوە مەترسی سەرەکی تورکیا لە عێراق ئاییندەی پێگەی کورد بووە، بە تایبەتیش لە رووی کاریگەری لەسەر کێشەی کوردی لە تورکیاوە، مەترسی سەرەکیش پەیوەست بووە بە ئەگەری سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان. ئەم فاکتەرە هەر لە دوای راپەرینەوە واتا ١٩٩١ ئامادەیی هەبووە تا وەکو ئێستاش کە ساڵی ٢٠١٩یە[٧]. هەرچی فاکتەری دووەمە، تایبەت بووە بە بەرژەوەندی ئابوریو بە تایبەتیش پرسی ووزە. واتا عێراق وەك دەرفەتێك بۆ تورکیا لە رووی ئابورییەوە، بەم هۆیەشەوە تورکیا دەتوانێت ببێتە رێرەوێك بۆ گواستنەوەو کرینی نەوتو گازی عێراق، گواستنەوەشی بۆ بازارەکانی ئەوروپا. ئەم فاکتەرە زیاتر دوایی وەبەرهێنان لە کەرتی نەوتی هەرێمی کوردستان هاتە پێشەوە

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

واتا لە ٢٠٠٦-٢٠٠٧. هەڵبەتە ئەم فاکتەرەش دیسان گرنگی خۆی لە دیدگای قوڵایی ستراتیژی داووت ئوغلۆوە وەردەگرت کە تایبەت بوو بە روانینێکی ئیمپراتۆریانە بۆ پەیوەندی تورکیاو دەوروبەر (Davutoğlu, 2010, pp. 389-395).

ئەگەر بە ووردی بە پێوەندەیکانی هەرێمو تورکیا دابچینەوە لە ٢٠٠٣ – ٢٠٠٨ ، دەبینین کە تورکیا خۆی لاداوە لە بونیاتنانی هەر پێوەندیەکی راستەوخۆ لەگەڵ هەرێمی کوردستاندا، هەرێم هەرچەندە بە پێی دستوری عێراق ٢٠٠٥ کیانێکی سیاسی دانپێدانراوە، بەڵام تورکیا لە ٢٠٠٣ تاوەکو ٢٠٠٨ راستەوخۆ دانی نەنا بە هەرێم. نەك هەر ئەوە بەڵکو لە ئەدەبیاتی سیاسی تورکیادا تا پێش ساڵی ٢٠٠٧ بارزانی وەک سەرۆك خێل و پاڵپشتیکاری تیرۆر ناوزەد دەکرا (Okatav, 2013, p.61).

لە دوایی ٢٠٠٣ تورکیا هەر زوو کەوتەخۆی بۆ بونیاتنانەوەی پەیوەندیەکانی لەگەڵ بەغدا. هەر لەو ماوەیەدا وەزیری دەرەوەی پێشووی تورکیا عەلی باباجان سەردانی بەغدای کرد لە ٢٠٠٧. وەزیری دەرەوەی عێراقی ئەوکات هۆشیار زێباری ووتی "کە عێراق ریگا نادات هیچ لایەنێك هەتا پارتی کرێکارانیش پەیوەندیەکانی ئێمەو تورکیا بخاتە مەترسیەوە". باباجان هەروەها ووتی کە حکومەتی عێراق هاوکاری تورکیا دەکات بۆ گەیشتن بەو ئامانجە (Recknagel, 2007).

هەر تایبەت بە مەترسی پەکەکە لە ئۆگستی ٢٠٠٧ سەرۆک وەزیرانی ئەوکاتی عێراق نوری مالکی و سەرۆک وەزیرانی ئەوکاتی تورکیا، ئاردۆگان یاداشتێکی لێکتێگەیشتنیان- Memorandum of Understanding واژوو کرد لە ئەنکەرا کە تایبەت بوو بە دژایەتیکردنی پارتی کرێکارنی کوردستان (Cagaptay, and Unver, 2007). هەر لەو ماوەیەدا تورکیا چەندان جار هەوڵیداوە ئەمریکیەکانیش باوەر پێبهێنیت کە گوشار بخەنە سەر هەرێمو عێراق بۆ لێدانی پەکەکە لە ناوچەکەدا. تا ئەو ئاستەی دەتوانین بڵێین کە لە دوای ٢٠٠٣ تاوەکو ٢٠٠٧ بەشێکی زۆری گرژیەکانی نێوان هەرێمو تورکیا تایبەت بوون بە هاوکاری نەکردنی هەرێم بۆ تورکیا بە مەبەستی لێدانی پەکەکە [vi].

لەو سۆنگەیەوە دەتوانین بڵێین کە دروستبوونی سیاسەتی تورکیا بەرامبەر عێراق (کوردستانیش بە رادەیەکی کەمتر) لە دوای ٢٠٠٣ بە چەند قۆناغێکدا تێپەریووە تاوەکو گەیشتۆتە ئەو کاتەی ئێستا. فاکتەری پرسی کوردیش پاڵنەری هەرە سەرەکیەکەی گۆرینی ئەو سیاسەتەی تورکیا بووە بەرامبەر عێراق . کە دەتوانین لە چەند قۆناغێکدا پۆلێنی بکەین:

قۆناغی یەکەم (٢٠٠٣-٢٠٠٨): پرسی سەرەکی تورکیا لەو قۆناغەدا بەرامبەر عێراق پرسی ئاسایش بوو، بە تایبەتیش ئەوەی پێوەندی هەبووە بە پێگەی هەرێمی کوردستان وەك کیانێکی فیدرالی لە عێراقدا. ئەمەش زیاتر پەیوەست بووە بە ئەگەری کاریگەری هەرێمێکی کوردی کە دەتوانێت پرسی کورد لە ناوچەکانی تریشدا بجولێنیت. ئەمە جگە لەوەی تورکیا مەترسی ئەوەشی هەبوو کە هەرێم ببێتە پەناگەیێکی سیاسی بۆ پارتی کرێکارانی کوردستان. ئەو نیگەرانیانەی تورکیا بە ئاشکرا رەنگدانەوەی هەبوو لەسەر پرسی کەرکوكو مادەی ١٤٠ و هەڵبژاردنەکانی ٢٠٠٥ لە عێراقدا، کە کورد دەنگی زۆرینە بوو لەو ناوچەیەدا. بە پێچەوانەی بەشێکی زۆری وڵاتان، هەتا دراوسێکانی عێراقیش پێشوازیان کرد لە هەڵبژاردنە پەرلەمانییەکانی ٢٠٠٥، بەڵام تورکیا رەتیکردەوە کە دەرەنجامی هەڵبژاردنەکان گوزارشت بکات لە گشت پێکهاتە ئیتنییەکانی عێراق، تورکیا لە هەمان کاتدا داوای دووبارە هاوسەنگی نێوان پێکهاتەکانی کەرکوکی کردەوە، مەترسیە سەرەکیەکەش باڵادەستی کورد بوو لە عێراقی نوێدا (مرسي، ٢٠١٠).

لە راستیدا بەشێکی هەرە زۆری ئەو نیگەرانیانەی تورکیا پێوەندیان هەبوو بە دەرەنجامی هەڵبژاردنەکانی عێراقی ٢٠٠٥ کە ئەوکات هاوپەیمانی کوردستانی توانی ٧٥ کورسی لە پەرلەمانی عێراقدا مسۆگەر بکات (٢٥٪ گشتی دەنگەکان). تورکیا بەهەمان شێوە نارەزایی هەبوو لەسەر پەسندکرنی دستوری عێراقی ٢٠٠٥ لە رێگای ریفراندۆمەوە، کاتێك تورکیا بەشێك لە ماددەکانی رەفزکردەوە بە تایبەتیش ئەوەی پێوەندی هەبوو بە پرسی کەرکوک (Lundgren, 2007).

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

ئەم قۆناغە لە راستیدا گرژترین قۆناغی پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێم بوو، تا کار گەیشتە ئەوەی تورکیا هەڕەشەی دەستێوەردانی سەربازی بکات لە ناو هەرێمی کوردستاندا، بۆ ئەم مەبەستەش سەت هازارد سەربازی هێنایە سەر سنورەکانی هەرێم بە پاساوی هێرشکردنە سەر پارتی کریکاران (Recknagel, 2007). لەهەمانکاتدا تورکیا گوشاری زۆریشی خستە سەر هەرێم بۆ ئەوەی هاوکاریان بکات لە دژی پارتی کرێکاران، ئەنکەرا دەیەویست بە پاڵپشتی ئەمریکا دەرەفەتێکی لەوجۆرە بڕەخسێنێت. وڵاتە یەکگرتووەکانیش کە پەکەکەی خستۆتە لیستی تیرۆرەوە ئەویش گوشاری لە هەرێم دەکرد کە پەکەکە لە سنوری هەرێم دەربکەن. بۆ ئەم مەبەستە کۆندۆلیسا رایزیش لە ٢٣ ئۆکتۆبەر ئەوەی دووپاتکردەووە کە ئەوان "کاردەکەن لەگەڵ دۆستە عێراقیو تورکیەکەیان بۆ دۆرخستنەوەی مەترسی تیرۆری پەکەکە لە باکوری عێراق، کە ئەمەش پێویستی بە هەماهەنگیو هاوکاریێکی زۆر هەیە". هەر بۆ ئەم مەبەستە راوێژکاری باڵای وەزارەتی دەرەوەی ئەمریکا (ستەیت دیپارتمێنت) David Satterfield لە ٢٣ ئۆکتۆبەری هەمان ساڵ ئەوەی راگەیاند کە ئەوان هەوڵی زۆرتریان لە هەرێم دەوێت بۆ دژایەتیکردنی پەکەکە، ئێمە خۆشحاڵنین بە نەبوونی هیچ کردارێك "We are not pleased with the lack of action" لە لایەن هەرێمی کوردستانەوە، بێ ئەوەی روونی بکاتەوە کە مەبەستیان چ جۆرە کردارێکە (Recknagel, 2007).

لەم قۆناغەدا تورکیا بەدوای هاوپەیمانێکدا دەگەڕا کە بتوانێت لە کاتی پێویستدا بەکاری بهێنێت بۆ ئەوەی ئاسانکاری بۆ جێبەجێکردنی سیاسەتەکانی تورکیا لە عێراقدا بکات، چوونکە لەو قۆناغەدا زۆربەی وڵاتانی تری ناوچەکە بە تایبەتیش ئێران و وڵاتانی کەنداو خەریکی سەرەتای بونیاتنانی هەژموونی خۆیان بوون لە عێراق. لەوکاتەدا تورکیا تەنیا دۆست کە هەیبوو لە عێراقدا تورکمانەکان بوون. بەڵام تورکمانەکان ئەو پێگەیەیان نەبوو کە بتوانن هاوکاری سیاسەتەکانی تورکیا بکەن لە عێراقدا. چونکە لە هەڵبژاردنە پەرلەمانەیەکانی عێراق ٣٠ کانونی دووەمی ٢٠٠٥ بەرەی تورکمانی تەنیا 1.1% دەنگە گشتیەکانی پەرلەمانی عێراق بەدەستهێنا، لە کەرکوکیش 18.4% ئەمە لە کاتێکدا تورکیا بانگاشەی ئەوەی دەکرد کە کەرکوك شارێکی تورکمانیە[vii]. بەڵام بەهۆی لاوازی تورکمانەکانو کەمی کاریگەریان لەسەر بریاری سیاسی، تورکیا هەوڵیدا کە تورکمانەکان هاوکاری هێزە شیعەو سوننەکان بکەن لە بەرامبەر مەترسی کورد ئەگەر پێویستی کرد (Jenkins, 2009, p.17).

قۆناغی دووەم (٢٠٠٨-٢٠١١): ئەم قۆناغە دەتوانرێت بە قۆناغی ئاساییکردنەوەی سیاسەتەکانی تورکیا بەرامبەر عێراق دابنرێت، بە تایبەتیش هەرێمی کوردستان. لە قۆنەغەدا تورکیا رۆڵێکی تەواو ئابوری و بازرگانی بینی، هەرێمی کوردستانیش وێستگە هەرە سەرەکیەکەی ئەو پەیوەندیانە بوو. بۆیە پەیوەندیەکان زۆر بەخێرایی گەشەیان کرد، هەر لەو قۆناغەدا مالیکی دووجار سەردانی تورکیای کرد. ئەردۆگانیش بووە یەکەم سەرۆك وەزیرانی تورکیا کە دوای ١٨ ساڵ لە تەمووزی ٢٠٠٨ سەردانی بەغدا بکات. ساڵێك دواتر لە ٢٠٠٩ عەبدوڵا گول یش وەك یەکەم سەرۆکی تورکیا دوای ٣٣ ساڵ سەردانی عێراقی کرد (Dogan, 2015).

لەم قۆناغەدا تورکیا زیاتر هەوڵی دەدا رۆڵی ناوەندگیر بگێریت لە عێراقدا بە تایبەتیش لە نێوان سوننە شیعەو ئینجا کوردیش بە پلەی کەمتر. لە هەمان کاتدا تورکیا دەیویست پاڵپشتی یەکێك لەو پێکهاتانە بەدەستبهێنێت، چونکە ئەو سێ لایەنە یاریکەری سیاسی سەرەکی بوون لە گۆڕەپانی سیاسی عێراقی دوای ٢٠٠٣. بەڵام لە راستیدا شیعەکان تەواو کەوتبونە ژێر کونترۆڵی ئێران، هەرچی سوننەکانیش بوون ئەوانیش پەرشوبڵاو لاواز بوون، دواتریش بەشێکی زۆری سەرکردەکانیان کەوتبوونە ژێر کاریگەری وڵاتانی کەنداو. کەواتا لەو دۆخەدا تەنیا کورد مابوونەوە کە تارادەیەک ئازاد بن لە هەژموونی وڵاتانی دراوسێ، بۆیە کورد تاکە جێگرەوە و هاوسنووریش بوون لەگەڵ تورکیا. بە جۆرێک لە دوای ٢٠٠٧ تورکیا گەیشتبووە باوەرێك کە بەبێ هەرێمی کوردستان و هێزە کوردیەکان ناتوانێت رۆڵێکی ئەوتۆ ببینێت لە

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

لاوازکردنی پارتی کرێکاران. لەم قۆناغەدا تورکیا نەك تەنیا پشتی لە تورکمانەکان کرد، بەڵکو ئاموژگاریشی کردن کە لەگەڵ هەرێمی کوردستان هەماهەنگی بکەن(Taştekin, 2014).

قۆناغی سێیەم (٢٠١١-٢٠١٧): لەم قۆناغەدا سیاسەتی تورکیا ئاراستەیێکی نوێی وەرگرت کە بریتی بوو لە دەستێوەردان لە کاروباری عێراقو لایەنگریکردنی سوننەکانو هاندانیان دژی حکومەتەکەی مالیکی(Uyanik, 2017). لە راستیدا کۆمەلیك فاکتەر رۆلیان هەبوو لەسەر ئاراستەکردنی سیاسەتی تورکیا لەو قۆناغەدا. یەکەم، کشانەوەی هێزەکانی ئەمریکا لە کۆتایی ٢٠١١ کە رێگای خۆشکرد لەبەردەم ئێران کە بە تەواوی کۆنترۆلی پرۆسەی سیاسی بکات لە عێراقدا. ئەمەش وای کرد کە ئەنکەرا بەدوای هاوپەیمانێکی بەهێزدا بگەرێت بۆ پاراستنی بەرژەوەندیەکانی لە عێراقدا، بە تایبەتیش هەڵکشانی هەژموونی ئێران. دووەم، بەهاری عەرەبی دەرفەتێکی زێرین بوو بۆ تورکیا، بە تایبەتیش لە روانگەی پارتی دادو گەشەپێدان بۆ ئەوەی هێزی نەرمی خۆیان بەسەر شورشە عەرەبیەکانی جیهانی ئیسلامیدا تاقیبکەنەوە. ئەم رولەی تورکیا دەتوانرێت تێبینی بکرێت لە شۆرشە جەماوەریەکانی تونسو میسرو لیبیاو هەروەها فەلەستینو عێراقو سوریاشدا. تورکیا و بەشێك لە سەرکردەو توێژەرە عەرەبیەکان بەدوریان نەدەزانی کە تورکیا نموونەی ئەو مۆدێلەی حوکمڕانی بێت بۆ ولاتانی عەرەبی، ئەردۆگانیش هەر لەو سۆنگەیەوە سەیری شۆرشەکانی بەهاری عەرەبی دەکرد کە لە راستیدا پێگەی جەماوەری ئەردۆگانی گەیاندە ئەوپەری هەڵکشان لە جیهانی عەرەبیدا (Kirişci, August 15, 2013).

ئەو دیدە تائیفیەی سیاسەتی تورکیا بەرامبەر عێراق دەتوانرێت بە روونی تێبینی بکرێت لە کاتی هەڵمەتی ئازادکردنی موسڵ لەژێر دەستی داعشدا لە ساڵی ٢٠١٦. بە جۆرێك کە ئەردۆگان وەك پارێزەرێکی سوننەکانی عێراق لێدوانی دەدا. لە یەکێك لە دیدارە تەلەفیزیۆنییەکاندا لە ئۆکتوبەری ٢٠١٦ ئاردۆگان ووتی " ئێمە بەشدار دەبێن لە ئازادکردنی موسڵ، براو خزم و کەسوکەرمان لەوێیە. بەشداریکردنی ئێمە لە ئازادکردنی موسڵ هیچ پرسیارێك هەڵناگرێت" (Daily Sabah,17 October 2016). بۆیە دەتوانین بڵێین کە بەکارهێنانی شوناسی مەزهەبی سونی لەو قۆناغەدا بەشێك بووە لە گوتاری سیاسەتی دەرەوەی تورکیا هەمبەر عێراق ئەگەر بۆ رەواجی جەماوریش بێت.

بەشی دووەم/ تورکیا چی دەوێت لە هەرێمی کوردستان؟

لەم بەشەدا پرسیاری سەرەکی توێژەنەوەکەمان دەخەینە بەر شرۆڤەکردن و لێکۆلینەوە کە ئایا چ پاڵنەرێک بووە هۆکاری نزیکبوونەوەی تورکیا لە هەرێمی کوردستان. هەڵبەتە ئەمە لە کاتێکدایە ک تا ئێستاش هەرێمی کوردستان جێگای متمانەی تەواوی تورکیا نیەو دەکرێت لە هەر کاتێکدا مایەی مەترسی بێت بۆ ئەنکەرا. ئەو مەترسیەمان بە روونی بینی لە کاتی بریاردانی ریفراندوم لە لایەن هەرێمی کوردستانەوە کاتێک تورکیا چ جۆرە ترسێکی لێنیشت و چ کاردانەوەیەکیشی هەبوو. بە شێوەیەکی گشتی دەتوانم بڵێم کە پەیوەندیەکانی هەرێمو تورکیا زیاتر دەکەونە ژێر کاریگەری ئەو لوجیکەی کە دەڵێت" لە هاورێکانت نزیکبە بەڵام لە دوژمنەکانت نزیکتر (Keep your friends) close, and your enemies closer لەم سونگەیەوە دەتوانین کۆمەلێك فاکتەر بدۆزینەوە کە بەرپرسن لە گۆڕینی یان کرانەوەی سیاسەتی تورکیا بەرامبەر هەرێمی کوردستان، کە لە راستیدا هەندێکیان فراوانترن لەوەی تەنیا پێوەندیان بە تورکیاو هەرێمی کوردستانەوە هەبێت .

من لەو توێژنەوەیەدا بەدوای سەلماندنی ئەو گریمانەیەدا دەگەرێم کە: سەرەکیترین فاکتەری پێوەندی هەرێمو تورکیا فاکتەری ئابوریو بازرگانی نییە بەڵکو فاکتەری ئاسایشە. روونتر بلێم پرسی کورد بەگشتی و پرسی پارتی کرێکارانە کە وادەکات تورکیا بە بەردەوامی چاوێکی لەسەر هەرێمی کوردستان بێت. تورکیا دوای ئەزموونێکی دوورو درێژی سەربازی لەگەڵ پارتی کریکاران گەیشتوتە باوەڕێک کە ئەو پارتە تەنیا لە رێگای هێزی سەربازی ناتوانرێت لەناو ببرێت. بۆیە تورکیای سەردەمی ئەردۆگان لە ٢٠٠٢ وەوە ستراتیجێك پراکتیزە دەکات کە بریتیە لە دەورەدانی پارتی کرێکاران، هەم لە ناوەو هەمیش لە دەرەوە. لە

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

ناوەوەدا تورکیا سەرەتا دەستی کرد بە کرانەوە بەسەر کورددا، لە ڕێگای ئەنجامدانی چاکسازی لە کومەلێك بواردا، واتا ئەوەی پێیدەڵین پرۆسەی ئاشتی یان کرانەوەی دیمۆکراسی لە تورکیادا، کە لە چەند بوارێك پێشکەوتنی باشی بەخۆیەوە بینی[viii]. لە دەرەوەشدا پارتی دادو گەشەپێدان هەڵسا بە پێوەندی و هەمەهانگی باش لەگەڵ هەرێمی کوردستاندا. راستە پەیوەندییە بازرگانیەکان و بە تایبەتیش ووزە رۆڵی باشی هەبوو لە بەردەوامبوونی ئەو پەیوەندیانەدا، بەڵام فاکتەرە سەرەکیەکە پرسی پارتی کرێکاران‌و کورد بووە لە تورکیا. لەم رووەشەوە تورکیا تا ئاستێکی زۆر پشتی بەستووە بە هەماهەنگی لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستان، لەبەر زیاتر لە فاکتەرێك. یەکەم، لەبەر ئەوەی پارتی و پەکەکە مێژوییێکی درێژی ناکۆکی سیاسیان هەیە لەگەڵ یەکتر، دووەم، جومگە سەرەکیەکانی بڕیاردان لە حکومەتی هەرێم لەبەر دەستی پارتین. سێیەمیش، پارتی هاوسنوورە لەگەڵ تورکیادا بەجۆرێک بەبێ هەماهەنگی پارتی لەگەڵ تورکیا ئەستەمە سنورەکانی تورکیا ئارامی ببینن. خاڵێکی تری گرنکیش ئەوەیە کە رەنگە تورکیا پێیوابێت ئەگەر پارتێك یان کەسایەتیێکی سیاسی بتوانیت ببێتە جێگرەوەی پارتی کرێکارن بۆ کورد و بۆ ئۆجەلانیش ئەوا پارتی و کەسایەتی مەسعود بارزانیە، بە هۆی ئەوەی پارتی دیموکراتی کوردستان زیاتر لە پارتەکانی تری باشوری کوردستان نزیکترە لە کوردانی باکور، لەهەمانکاتدا پارتی حەزو نیازی فراوانخوازی هەیە لە بەشەکانی تری کوردستاندا. هەڵبەتە لێرەدا زیاتر مەبەستم لە رووی کاریگەری سیاسی و کۆمەڵایەتیە لەسەر بەشەکانی تری کوردستان نەک جموجۆڵی سەربازی.

لەم سۆنگەیەوە دەتوانین بلێیین کە تورکیا وایدەبینێت کە پەیوەندی تورکیا لەگەڵ کوردەکانی خۆی تا ئاستێکی باش کاریگەرە بە پەیوەندی تورکیا لەگەڵ هەرێمی کوردستاندا (Oktav, 2011، p.23). دەتوانین بلێین کە تورکیا لە ڕێگای پێوەندی لە گەل هەرێم مەبەستی ئەوەیە کە کێشەی کورد لە تورکیا لە پارتی کرێکاران جیا بکاتەوە، بە کوردەکانی خۆشی بڵێت کە تورکیا دژی کورد نیە بەڵکو دژی پەکەکەیە. لە لایەکی تریش تورکیا دەیەوێت پەیامێک بۆ کۆمەڵگای نێودەولەتی بنێرێت و بڵێت کە پەکەکە نوێنەرایەتی کێشەی کورد ناکات لە تورکیا. لە هەمان کاتدا پێدەچێت تورکیا مەبەستی ئەوەشی هەبێت کە سەرکردایتی پرۆسەی کرانەوەی دیموکراسی لە تورکیا لەدەست قەندیل دەربهێنیت‌و بیداتە دەست هەولێر. ئەردۆگان لە یەکیك لە لێدوانەکانیدا بە ئاشکرا نیەتێکی وای درکاند کاتێک گوتی "رێکخراوی پەکەکە نوێنەرایەتی هاوڵاتیانی کورد ناکات کە لە تورکیا دەژیین" (Daily Sabah, 21 May 2016).

بەڵام تورکیا نەیتوانی سەرکەوتووبێت لە بچووکردنەوەی پەکەکە، بە تایبەت دوای سەرکەوتنی پارتی کۆمەڵەی گەلان لە سالی ٢٠١٥ کە توانیان بەربەستی ١٠٪ تێپەرێنن زیاتر لە ١٣٪ دەنگەکانی پەرلەمانی تورکیا بەدەست بێنن. لە هەمان کاتدا تورکیا پەیوەندی خوێ لەگەڵ هەرێم وەك کارتێك بەکارهێنا بۆ ئەوەی بتوانێت پرۆسەی کرانەوەی دیموکراسی بەو ئامانجە بگات کە دەیەوێت. لە نۆڤەمبەری ٢٠١٣ ئەردۆگان بارزانی بانگهێشت کرد بۆ تورکیا لە میانەی کەمپینی هەڵبژادنەکاندا لە شاری دیاربەکر. تا ئەو ئاستەی هەدەپە گلەییان لەبارزانی کرد کە ئامادەبوونی وەک پالپشتیکردنێک بوو لە ئەردۆگان (Hurriyet Daily News, 16 November 2013).

دەرکەوتنی پارتی یەکێتی دیموکراتی – PYD لە سوریا کە ناسراوە بە پەیەدە لە دوای ٢٠١١ فاکتەرێکی تر بوو بۆ ئەوەی تورکیا زیاتر نزیکبێتەوە لە هەرێمی کوردستان. بارزانی چەندین جار رەخنەی لە سیاسەتی پەیەدە گرتووە لە سوریا، ئینجا چ بەخۆدانەپاڵ رژێمی ئەسەد بێت یان بە قۆرخکردنی پرۆسەی سیاسی لە سوریا (Werz, and Hoffman, 2014). لە روانگەی تورکیا بە تایبەتیش ئەردۆگان نزیکبوونەوەو کارکردن لەگەڵ هەرێمی کوردستان لە رێگای پەیوەندی بازرگانی‌و سیاسی زۆر باشترە تا لە فەراموشکرنی، چونکە گوشار خستنە سەر هەرێم لەوانەیە ببێتە هۆی نزیکبوونەوەو هەماهەنگی هەرێم لەگەڵ پارتی کرێکاران، بەڵام بەپێچەوانەوە نزیکبوونەوەی زیاتری تورکیا لە هەرێم وادەکات نێوانی پەکەکەو هەرێم خراپتر بێت. هەڵبەتە ئەمەش بۆ دواجار خزمەت بە سیاسەتی تورکیا دەکات لە دژایەتیکردنی پەکەکەدا لە لایەك‌و لە لایەکی تریش کەلێنی نێوان پەکەکەو هەرێم ئەوەندەی تر فراوانتر

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

دەکات. بەڵام ئەگەر هەڵسەنگاندنێک بۆ ئەو سیاسەتەی تورکیا بکەین دەتوانین بڵێین کە تا ئێستا بە تەواوی سەرکەتوو نەبووە، چونکە هەرێمی کوردستان تەنیا بریتی نییە لە پارتی دیموکراتی کوردستان. دواتریش نە پارتی و نە هیچ پارتێکی هەرێمی کوردستان ئەو رەگوریشە ئایدولۆژیو مێژوویی و سیاسیەی نییە لە ناو کوردانی باکوردا کە ببێتە جێگرەوەی پەکەکە لە تورکیاو بەشەکانی تری کوردستاندا. ئەمە جگە لەوەی کە پارتی کرێکارانی کوردستان لە لای بەشێکی زۆری دانیشتوانی هەرێمی کوردستان وەك پارتێکی تێکۆشەرو خاوەن پرسێکی نەتەوەیی سەیر دەکرێن.

ئەم سیاسەتەی تورکیا بەرامبەر هەرێم لە راستیدا هەندێک جار کێشەی بۆ پارتی دیموکراتی کوردستان دروست کردووە، چونکە هەر یەکە لە یەکێتی و بزوتنەوەی گۆڕان و دواجار نەوەی نوێ ش هەوڵیانداوە پەکەکە لە ململانێ ناوخۆیەکاندا وەك قەلغانێك لە دژی پارتی دیموکراتی کوردستان بەکاربێنن. لێرەدا مەبەستم لە رووی سیاسیو گوتاری نیشتمانییەوەیە نەك لە رووی سەربازی، ئەم پاڵپشتی نیشاندانەی بزووتنەوەی گۆڕانو یەکێتی بۆ پارتی کرێکاران و پارتەکانی تری نزیک لەو پارتە لە دوای داخستنی پەرلەمان لە ٢٠١٥ لە لایەن پارتیەوە بە ئاشکرا دیار بوو. بەڵام ئەم پەیوەندیەی نێوان ئەو سێ لایەنە لەگەڵ پەکەکە بەزۆری لە ئاستی پروپاگەندەو سۆشیال میدیا تێپەری نەدەکرد. ئەم هەماهەنگیە لە کاتی هێرشی داعش بۆ سەر شنگال لە ٢٠١٤ زۆر توند بوو، چونکە هەر یەکە لە پەکەکەو گۆڕانو یەکێتی، پارتیان بەوە تۆمەتبار دەکرد کە یەزیدیەکانیان بەتەنیا بەجێهێشت بۆ داعشو شەنگاڵیان بێ شەڕ چۆڵکرد (Salih, and Fantappie. 2019) .

لە ئۆکتۆبەری ٢٠١٦ بینالی یەڵدرم ئەوەی درکاند کە هەریەکە لە تورکیاو حکومەتی هەرێم بەیەکەوە کاردەکەن بۆ دروستکردنی ناوچەیەکی ئارام لە باکوری عێراق، "کارێکی لۆجیکیە کە ئەو ناوچە ئارامە لە ژێر کۆنترۆلی هەرێمی کوردستاندا بێت، ئێمە ئەو ناوچەیە دروست دەکەین لەگەڵ خاوەنە راستەقینەکەی هەرێمەکە کە بارزانیە، حکومەتی هەرێمیش لەوبارەیە لەگەڵ ئێمە جیاواز نیە" Idiz, (2013). لە راستیدا مەبەستی سەرەکی تورکیا لە دروستکردنی ئەو ناوچەیە ئەوە بوو کە سنورێک دابنێت بۆ تەشەنەکردنی چالاکیەکانی پارتی کرێکاران و رێکخراوە نزیکەکانیان بۆ ئەوەی نەتوانن بنکەیێکی تری هاوشێوەی قەندیل لە شنگال دروست بکەن. بۆ ئەم مەبەستەش حکومەتی هەرێم بە جۆرێک لە جۆرەکان هاوکاری تورکیای کردووە. نەک هەر ئەوە بەڵکو سەرکردە شیعەکانی عێراقیش چەندین جار حکومەتی هەرێمیان بە هاوکاریکردنی تورکیا تۆمەتبارکردووە .

پاڵنەری دووەمی پێوەندیەکانی تورکیاو هەرێمی کوردستان پرسی ووزەیە. لە دوای ٢٠٠٨ تورکیا گەیشتۆتە ئەو باوەرەی کە هەرێمی کوردستان دەکرێت پاڵپشتێکی باش بێت بۆ تورکیا لە روی دابینکردن و گواستنەوەی ووزە بۆ ئەوروپا. ئەمە وادەکات کە تورکیا رۆڵێکی جەمسەری بگێرێت لە رووی بەستنەوەی بازاڕەکانی وزەیی رۆژهەڵاتی ناوین و ئاسیای ناوەراست بە ئەوروپاوە (Balcı, 2014, p.15).

پاڵنەری سێیەمی سیاسەتی تورکیا هەمبەر هەرێمی کودستان ئەوەیە کە هەندێک جار پەیوەندی ئەنکەراو هەولێر دەکرێ سەرچاوەیەک بێت بۆ گوشار خستنە سەر بەغداد. بەڵام لەگەل ئەوشدا ئەنکەرا هەرگیز خوازیاری ئەوە نەبووە کە گشت پەیوەندیەکانی لەگەڵ بەغدا بپچرێنێت (Barkey, 2010). هەرچەندە پەیوەندی ئەو دوو لایەنە لە دوای کشانەوەی ئەمریکا لە عێراق ٢٠١١ گرژی زۆری تێکەوت، بە تایبەت لە سەردەمی نوری مالیکی. ئەمەش لە راستیدا دەکرێت بگەرێندرێتەوە بۆ کۆمەلێک فاکتەر. وەک دەرچوونی فەرمانی گرتنی تارق هاشمی لە ٢٠١١ کە بووە هۆی زیاتر ئالۆزکردنی پێوەندیاکانی نێوان مالیکی وئەردۆگان. بە تایبەت کاتێک ئەنکەرا رەتیکردەوە کە ناوبراو بداتەوە دەست عێراق. لەسەردەمی عەبادیش پێوەندی هەردوولا گرژی زۆری تێکەوت، بە تایبەت لە کاتی پرۆسەی ئازادکردنی موسڵ لەدەستی داعش. پرسی سوریاش کێشەیەکی تربوو کە وایکرد تورکیاو عێراق نێوانیان خراپتر بێت. هەروەها سەردانیکردنی داوود ئۆغلۆ بۆ بەغداد لە ٢٠١٢ بەبێ ئاگادارکردنەوەی بەغدا، ئەمە سەرەی کێشەی فرۆشتنی نەوت لە لایەن حکومەتی هەرێمەوە بە تورکیا، کە تا ئێستاش کێشەکە لە دادگاکانی بەریتانیا

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

ماوە. هەموو ئەو کێشانەی نێوان بەغداو ئەنکەرا دەچنە ئەو قاڵبەوە. تا کار گەیشتە ئەوەی بەغدا لە ئۆگستی ساڵی ٢٠١٢ بانگێشتی بالیۆزی تورکیا ''یونیس دیمیرەر'' بکات. بۆ ئەم مەبەستە حکومەتی عێراق نامەیەکی نارەزایی دایە بالیۆزی تورکیا لەسەر هاتنی ئەحمەد داوود ئۆغلۆ وەزیری پێشوی تورکیا بۆ کەرکوک بە بێ ئاگاداری عێراق (Hurriyet Daily News, August 3 2012).

چوارەم، رەهەندێکی تری دۆستایەتی تورکیاو هەرێم دەکرێت بۆ سنورداركردنی هەژموونی ئێران بێت لە عێراق. لە دوای ٢٠١١ جەنەراڵ قاسم سولەیمانی فەرماندەی هێزەکانی قودس زۆر بە وردی کاری کرد لەسەر دروستکردنی دوو رێرەوەی وشکانی بۆ بەستنەوەو ناردنی هاوکاری سەربازی لە ئێرانەوە بۆ عێراق و دواتریش بۆ سوریا (Hossino, 2019). رێرەوی باکور لە ئێرانەوە دێت بە دیالەدا تێدەپەرێت کە ئێستا بووەتە شارێکی زۆرینەی شیعە نشین، دواتریش بە پارێزگاری کەرکوک و گوندی شەرقات لە رۆژهەڵاتەوە دەروات کە لە رێگای تەلەعفەرو چیای شنگال سوریا دەبەستێتەوە بە عێراق. بۆ ئەمەش بێگومان لاری نەبوونی هەر یەکە لە بەغداو حکومەتی هەرێمیان دەوێت. بوونی هێزەکانی پارتی کرێکارانی کوردستان لە شەنگال ئەو مەبەستەیان بۆ ئێران ئاسان کرد، چونکە پێوەندیێکی باشیان لەگەڵ ئێران هەبوو لە کاتی شەری داعش و دواتریش. ئەمە بێجگە لە هەماهەنگی لەگەڵ میلیشیا شیعەکانی نزیک لە ئێران کە لەو ناوچەیەدا نیشتەجێ کراون، بەتایبەتیش لە تەلەعفەر. ئەوەی ئەم هەماهەنگیەی نێوان کوردی سوریا، واتا پەیەدەو ئێرانی ئاسانکردووە ئەو مەترسیەی تورکیایە لەسەر پەیەدەو هێزەکانی سوریای دیموکرات، کە تورکیا تا ئەوپەری دژایەتیان دەکات. بەڵام ئانکەرا لە رێگای ئەو پەیوەندیە سیاسی ئابوریانەی لەگەڵ هەرێمی کوردستانی هەیبوو توانیوەتی تەگەرە بۆ تەواوبوونی ئەو پرۆژە ئێرانیە دروست بکات. لە رێگای بۆردومانکردنی هێزەکانی پارتی کرێکاران لقەکانیان لە چیاکانی شنگال .

هەریەکە لە ئێران و تورکیا، واتا ئێران لە رێگای شیعەکانەوە، تورکیاش لە رێگای هەرێمی کوردستانەوە توانیویانە کۆمەڵێک پێوەندی دامەزراوەیی بونیاد بنێن و شوێنپێی خۆیان تۆکمە بکەن لە عێراقدا. تورکیا لە رێگای بونیاتنانی پەیوەندی سیاسی و ئەمنی و ئابوری لەگەڵ هەرێمی کوردستاندا، بە رێژەیەکی زۆر کەمتریش لەگەل سوننەکاندا. ئەم جۆرە پەیوەندیە دەتوانرێت دەرکی پێبکرێت لە رێگای ئەو گرێبەستە پەنجا ساڵیەی کە هەرێم و تورکیا کردویانە لە نۆڤەمبەری ٢٠١٣. دیارە ئەو پێوەندیە درێژخایەنە عێراقی نیگەران کردووە، هەر بەم بۆنەیەوە وەزیری نەوتی پێشوو شەهرستانی ووتی " ئەمە هەڵوێستێکی زۆر دوژمنانەیە کە هیچ دراوسێیەکی تر تا ئێستا لەگەل عێراقی نەکردووە" . ,Gulf News) (1 June 2014. کەچی سەرەرایی نارەزایی هەریەکە لە عێراق و ئەمریکا لەسەر ئەم گرێبەستە نەوتیە هەر یەکە لە هەرێم و تورکیا بەردەوام بوون لەسەر ئاڵوگۆری نەوت بۆ بازارەکانی جیهان. ئەوەی راستی بێت تا ئێستا رای گشتی، هەتا کۆمپانیای دیلۆیتیش کە لەگەڵ هەرێم کاردەکات بۆ ووردبینی لە داهاتە نەوتیەکان نازانێت ناوەرۆکی ئەو گرێبەستە پەنجا ساڵیە چیە. هەندێک لەسەرچاوەکان ئاماژە بەوە دەدەن کە گرێبەستەکە جگە لە وەی گرێبەستێکی بازرگانی بێت گرێبەستێکی ئەمنی و سیاسیشە کە چەندان بواری تر دەگرێتەوە، بە تایبەت جێگیرکردنی هێزەکانی تورکیا لە هەرێم و دژایەتیکردنی پارتی کرێکاران (Niqash, 23 April 2015).

بەربەستەکانی بەردەم پەیوەندیەکانی تورکیا و هەرێمی کوردستان

پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێم ئەوەندە بەهێز نیە وەک چاوەڕواندەکرا. چونکە بەشێکی زۆری ئەو پێوەندیانە لە رێگای پارتی دادو گەشەپێدان و پارتی دیموکراتی کوردستانەوە کراون، بە تایبەت لە هەرێمدا بە هۆی لاوازی دامەزراوەیێکی نیشتمانی بۆ ئیدارەدانی ئەو پێوەندیانە. لە ناوەخۆی هەرێمیش چەندین جار لایەنەکانی تری وەک یەکێتی نیشتمانی و بزوتنەوەی گۆڕان رەخنەیان لەو پەیوەندیانە گرتووەو پارتیان بەوە تاوانبار کردووە کە مەلەفی پەیوەندیەکانی دەرەوەی کۆنترۆلکردووە بۆ بەرژەوەندی خۆی .

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

لەم روانگەیەوە، دەتوانم بڵێم کە تا ئێستا بنەماییێکی ستراتیجی نییە بۆ ئیدارەدانی پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێم، بە تایبەت لەلایەن تورکیاوە، ئەمەش دەتوانرێت لە دوو وێستگەی ئەو پەیوەندیانە ببینرێت. یەکەم، کاتێک لە ئۆگستی ٢٠١٤ داعش بە دووری ٢٠ مایل خەریک بوو لە هەولێر نزیک دەبووە، هەرێم بە فەرمی داوایی هاوکاری لە تورکیا کرد، بەڵام تورکیا ئامادەنەبوو هاوکاری سەربازی هەرێمی کوردستان بکات. (Park, 2019, p.50) . بە جۆرێک ئەگەر هاوکاری سەربازی ئەمریکاو ئێرانیەکان نەبوایە هەولێر نزیک بوو لە کەوتن. وێستگەی دووەم، لە کاتی هەڵکردنی ئاڵای کوردستان بوو لە کەرکوک، لە ٢٨ نیسانی ٢٠١٧ لە لایەن ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوک، کە بە جۆرێک کە ئەردۆگانی پەستکرد، ووتی "کەرکوک بەتەنیا شاری کوردی نیە بەڵکو هی تورکمان و عەرەبیشە، ئەگەر ئاڵای کوردستان نەهێننە خوارەوە ئەوە دەبێت باجی بدەن" (Rudaw, 4 April 2017). ئەردۆگان مەبەستی بوو کە بڵێت ئەگەر وا بروات بە پەیوەندیەکانماندا دەچینەوە. ئەمە لە راستیدا بە دیوێکی تریشدا واتای ئەوە دەدات، کە کرانەوەی تورکیا بە رووی هەرێمی کوردستاندا سنوری هەیە، هەرێم نابێت ئەوەندە بەهێز بێت کە بتوانێت سەربەخۆی سیاسی و ئابوری خۆی رابگەیانێت، چونکە ئەمە جێگای مەترسیە بۆسەر ئاسایشی نەتەوەیی تورکیا.

بەشی چوارەم/ ریفراندۆم وەک وێستگەیەک بۆ تێگەیشتن لە پەیوەندیەکانی تورکیا و هەرێمی کوردستان

ریفراندۆم وێستگەیێکی باشە بۆ ئەوەی باشتر لە پاڵنەری پەیوەندییەکانی تورکیا و هەرێم تێبگەیین (Daly, 2017, p.4). بەشێکی زۆری سەرکردایەتی سیاسی کورد، نەک هەر ئەوە بەڵکو توێژەرە کوردو بیانیەکانیش پێیان وابوو کە تورکیا نەرمی دەنوێنێت لەبەرامبەر پرۆسەی ریفراندۆم. تا ئەو ئاستەی بەشێک لە گوتاری دژە ریفراندۆم پشتی بەستبوو بە بانگاشەیەک گوایە ریفراندۆم لە بنەرەتدا پرۆژەیێکی هاوبەشی بارزانی و ئاردۆگانە بۆ لکاندنی هەرێم بە تورکیا[ix]. چونکە ئاستی هەماهەنگی هەرێم و تورکیا هەر لە قۆناغی بازرگانی نەوەستابوو، بەڵکو لەسەر ئاستی سیاسی و ئەمنی و سەربازیش پێشکەوتنی باشی بەخۆیەوەبینیبوو. بە تایبەتیش لە کاتی رێگەدان بە هێزی پێشمەرگە کە لەرێگای تورکیاوە بچن بۆ پاراستنی کۆبانێ، دواتریش لە کاتی پرۆسەی ئازادکردنی موسڵ، کاتێک هێزەکانی تورکیا لە بەعشیقە نیشتەجێبوون بە هاوکاری هێزەکانی پێشمەرگە. بۆیە کەمبوون ئەوانەی پێیان وابوو تورکیا ئەو جۆرە کاردانەوەی دەبێت. ئەم دوو وێستگەیە خاڵی زۆر گرنگن لە پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێم، تا ئەو ئاستەی هەندێک جار جۆرێک لە بە هەڵەتێگەیشتنیان (misunderstanding) دروست دەکەن لە تێگەیشتن لە پێوەندیەکانی ئەم دوو لایەنەدا، بۆیە هەوڵدەدەین لە دوو ئاستدا لەسەری بوەستین.

ئاستی یەکەم/ کاردانەوەی تورکیا بەرامبەر ریفراندۆم

ئەردۆگان کەزانی بارزانی بەجدی مەبەستیەتی کە ریفراندۆم ئەنجام بدات، ئیتر لەوکاتەوە ئەنکەرە هەستی بە مەترسی جدیی کردو بە هەموو شێوەیەک کەوتنە بەربەست دروستکردن و شکستپێهێنانی ئەو پرۆسەیە. ئەردۆگان لە ترسی ئەنجامدانی ریفراندۆم هەرگیز قەبارەی بازرگانی هەرێم و تورکیا کە نزیکەی ١٠ بلیۆن بوو، هەروەها ئەو وەبەرهێنانەی کۆمپانیا تورکیەکان لە هەرێم کە ژمارەیان نزیکەی ١٥٠٠ کۆمپانیای تورکی بوو نەهاتە بەرچاو. هەروەها ئەو رێکەوتنە پەنجا ساڵیەی نەوت فرۆشتن کە لە حوزەیرانی ٢٠١٤ لە نێوان ئەنکاراو هەولێردا واژووکرابوو، ئەمە بێجگە لەوەی ٧٠٪ بازرگانی تورکیاو عێراق لەگەڵ هەرێمی کوردستانەوە بوو(Park, 2019, p.47) . بەڵام لە راستیدا ئەمە هیچی نەیتوانی تورەیی تورکیا (ئەردۆگان) دابمرکێنێتەوە لە کاتی ریفراندۆمدا. بۆ لێکدانەوەی ئەم دۆخەش من دیسان دەچمەوە سەر گریمانە سەرەکیەکەی ئەو توێژەنەوەیەو دەڵێم کە پێوەندیەکانی تورکیاو هەرێم فاکتەری بەهێزتر لە

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

ئابوری و بازرگانی ئاراستەیان دەکات، کە ئەویش فاکتەری ئاسایش و پرسی کوردەو لە ناوخۆی تورکیاو ناوچەکەدا. ئەردۆگان لە ٢٥ سێپتەمبەر بەڕاشکاوی رایگەیاند کە تورکیا یارمەتی هەرێمی کوردستانی داوە لە کاتە هەرە سەختەکاندا، کاتێک کە هەرێم کەسی لە پشت نەبوو. "ئێمە هەرێممان والێکرد بکەوێتە سەرپێ"... بریاری ریفراندۆم کە بەبێ هیچ پرسوو ڕاییک لەگەڵ ئێمە دراوە خیانەتە لە پێوەندیەکانی هەرێم لەگەڵ ئێمە کە لە باشترین ئاستدا بووە". ئەردۆگان ئاماژەی بە بواری نەوتیش داو ووتی ئێمە بەبێ رەزامەندی بەغدا رێگامان بە هەرێمداوە کە نەوتەکەی لە رێگای تورکیاوە بفرۆشێت. هەر کاتێک ئێمە سنوردابخەیەن داهاتەکەتان لە پەنجەرە دەڕواتە دەرەوە. هەر کاتێک بارهەڵگرەکانمان بوەستن لەکارکردن لە باکوری عێراق خواردن و جلو بەرگیان دەستناکەوێت" (Uyanik, 2017).

لەو رۆژەی هەرێم بریاری ریفراندۆمی دا تورکیا بە فعلی دەستی کرد بەهەنگاو نانو گوشار بۆ پەشیمانکردنەوەی بارزانی بە وازهێنان لە ریفراندوم. تا کار گەیشتە ئەوەی کە لە ٢٠ سێپتەمبەری ٢٠١٧ هەریەکە لە وەزیری دەرەوە مەولوود چاوشئوغلو و بەرپرسی دەزگای هەواڵگری نەتەوەیی National Intelligence (MIT) هاکان فیدان بنێریت بۆ هەولێر بۆ ئەوەی بارزانی باوەرپێبێنن کە لە ریفراندۆم پاشگەزبێتەوە (Amberin Zaman, 2017). ئەردۆگان دیسان ئەم هەوڵەی پشتراستکردەوە لە کاتی کۆبوونەوەی کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان و ووتی " ئێمە ئەو نوێنەرانەمان ناردووە بۆ ئەوەی بە بارزانی بڵێین کە ئەو هەڵەیە نەکات، چونکە ئەو هەنگاوە هەرێمو ناوچەکە رادەکێشێت بۆ جەنگێکی ئیتنیو تائیفی بێکۆتا"(Amberin Zaman, 2017).

نەک هەرئەوە بەڵکو کار گەیشتە ئەوەی تورکیا پەنا ببات بۆ هەماهەنگیکردن لەگەڵ بەغدا بۆ شکستپێهێنان بە پرۆسەی ریفراندۆم. هەریەکە لە ئێران و تورکیا بەکردار پاڵپشتیان لە حکومەتی بەغداکرد بۆ رێگرتن لە رفراندۆم. ئەردۆگان لە ١٩ ئۆکتۆبەر وتیی ئێمە بەردەوام دەبین لە پێوەندی لەگەڵ بەغدا " لەسەر ئەوەی کە دەتوانرێت بیکەین... ئێمە هێشتا سنوورەکانمان دانەخستوون، بەڵام ئەمە دەکرێت رووبدات لەهەر کاتێکدا"(REUTERS, 2017) . لە ٢٥ ئۆکتۆبەر ئاردۆگان بۆ هەمان مەبەستی هاوکاری حکومەتی بەغدا لە ئانکەرا چاوی کەوت بە عەبادی و جەختی لەوە کردەوە کە ئەوان هەنگاوی باشیان ناوە لەگەڵ بەغدا و تەهران، بەهەمان شێوە بینالی یەڵدرمی سەرۆک وەزیرانیش لە میانەی کۆبوونەوەکەی لەگەڵ عەبادی ووتی کە ئەوان دەروازەی سنوری خابور دەگوازنەوە بۆ ئەوەی لەژێر کۆنترۆلی عێراق بێت[x]، ئەمەش وەک بەشێک لە سیاسەتی تورکیا بۆ پاڵپشتیکردنی حکومەتی ناوەندی، لە ٣١ ئۆکتۆبەر عەبادی ووتی کە دەروازەی سنوری لە نێوان فیشخابور رادەستی حکومەتی عێراق کراوەتەوە (Uyani, 2017)، بەڵام دواتر دەرکەوت کە وا نەبووە.

هەڵبەتە چەند فاکتەرێکی سەرەکی هەن کە وای لە ئەردۆگان کرد بەو شێوە چاوەڕواننەکراوە کاردانەوەی بنوێنێت بەرامبەر ریفراندۆمی هەرێمی کوردستان.

١) بەشێکی زۆری کاردانەوەی تورکیا هەمبەر ریفراندۆمی هەرێمی کوردستان پێوەندی هەبوو بە هەڵکشانی کێرڤی سیاسی کوردانی سوریا لە دوایی ٢٠١١. بۆ نموونە لە رۆژی ریفراندۆم، ئاردۆگان گوتی " تورکیا رێگانادات دەوڵەتێکی تیرۆریست لە سوریادا دروست بێت" ئەم دۆخەی سوریا (مەبەستی رۆژاڤا بوو) پێوەندی بە مانەوەی دەوڵەت و نەتەوەی ئێمەوە هەیە".(Uyanik, 2017). لە یەکی نۆڤەمبەر ئاردۆگان دیسان پرسی کوردی لە سوریا هێنایەوە بەرباس ووتی " پەیەدە خەریکە ناوچەکانی ژێر کۆنترۆلی خۆی فراوان دەکات بۆ ئەوەی بگاتە سەر دەریای ناوەراست، ئەنکەرا قەت رێگا بە سیناریۆیێکی وەها نادات (Uyanik, 2017). ئاردۆگان هەر ئەوکات هەرەشەی هێرشی سەربازی کرد لە سوریا، کە دەکرێت لەهەر کاتێک رووبدات،

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

ئەوەبوو دواجاریش هەر روویداو بە هێرشکردنە سەر عەفرین کۆتایی هات. لەراستیدا ئەو رۆڵەی پەیەدە بینی لە سوریادا بە تایبەتیش لە دژی داعش کاریگەری گەورەی هەبووە لەسەر هەڵکشانی پێگەیی کورد لە سەر ئاستی ناوچەکەو جیهانیشدا. هەڵکشانی پێگەی سیاسی کورد لە ٢٠١٥ – ٢٠١٧ رۆڵێکی بەرچاوی بینی لە پتەوکردنی هەستی نەتەوەی لە هەر چوار بەشی کوردستان، لە شەری داعش هێزەکانی پێشمەرگە و پارتی کرێکاران و پێشمەرگەکانی رۆژهەڵات لە چەند بەرەیەکدا پێکەوە شەریان دەکرد، کۆبانی و کەرکوک و شنگال نموونەی دیارن لەو بارەیەوە. تا ئەو ئاستەی هەرێمی کوردستان رێگای بە پەکەکە دا کە هێزو چەک لە قەندیلەوە بگوازنەوە بۆ سوریاو شەنگال (Park, p.47). لە دیدی ئەردۆگان ریفراندۆمی هەرێمی کوردستان دەرگای مەترسی زیاتری بۆ تورکیا دەکردەوە تاوەکو ئارامی و ئاساییش. ئەردۆگان بە پێچەوانەی بارزانی (مەسعود بارزانی) تێکدانی سنورەکانی سایکس پیکۆی وەک دەرفەت نەدەدی بەڵکو وەک مەترسی.

٢) پرسی ناوەخۆی تورکیا، ئەو پرەنسیپەی کە ئەتاتورک هەمیشە جەختی لەسەر دەکردەوەو دەیوت "ئاشتی لە ناوەخۆ، ئاشتی لە جیهاندا"، تا ئێستاش روانینێکی هەڵە نیە بۆ تێگەیشتن لە پەیوەندیەکانی تورکیا و هەرێم، هەروەها تورکیا و عێراقیش. لەم روانگەیەوە پرسی کورد فاکتەرێکی سەرەکی پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێمی کوردستانە، بەتایبەتیش پرسی کورد لە تورکیاوە (Dalay, 2017). لە ١٦نیسانی ٢٠١٧ پاش ململانێیەکی زۆر ئەردۆگان توانی لە ریفراندۆمێکدا دەستوور هەموار بکاتەوە و سیستەمی حوکم لە پەرلەمانییەوە بگۆرێت بۆ کۆماری، واتا گواستنەوەی هێز لە سەرۆکی وەزیرانەوە بۆ سەرۆکی دەوڵەت کە پێشوتر زیاتر رۆلیکی سیمبولی هەبوو. هەر لەدوای ئەو سەرکەوتنە ئەردۆگان تەنیا ساڵێکی لەبەردەم مابوو بۆ خۆ دووبارە کاندیکردنەوە کە لە مانگی حوزەیرانی ٢٠١٨ بوو. بۆیە لەو کاتەدا سەرگرتنی ریفراندۆمی هەرێم گورزێکی کوشندە دەبوو بۆ ئاردۆگان، چونکە زۆر ئەستەم دەبوو دەسکەوتی ریفراندۆمی گۆرینی دستوری تورکیا بچنێتەوە. ئەمەش لە راستیدا پرسێکی تر بوو کە وایکرد ئەردۆگان زۆر بەترسەوە سەیری ریفراندۆمی هەرێمی کوردستان بکات بۆ سەر ئاییندەیی پێگەی سیاسی خۆی.

3) ئەردۆگان ترسی هەبوو لەوەی کە ریفراندۆم پلانێکی ئەمریکاو رۆژئاوا بێت بۆ گوشار خستنە سەر تورکیا. ریفراندۆمی هەرێمی کوردستان وایکرد کە دیسان وڵاتانی دراوسێ بەتایبەتیش تورکیا تیۆری پیلانگێری conspiracy theories بێننەوە بەرباس، کە لە راستیدا باگگراوندەکەی بۆ ساڵی ١٩٩١ دەگەرێتەوە کاتێک هەر یەکە لە تورکیاو ئێران پێیان وابوو کە ئەمریکا پلانێکی لەبەردەستە بۆ دروستکردنی کیانێک بۆ کورد لە باکوری عێراق، کە بۆ دواجار ئەگەری ئەوەی لێدەکرێت ناوچە کوردیەکانی باشوری تورکیاش بگرێتەخۆ (Uyanik, 2017). لە ٢٦ سێپتەمبەر ئەردۆگان دیسان هەرێمی کوردستانی ئاگادار کردەوە کە ئەوان یارێکی مەترسیدار دەکەن ئەگەر ببنە داردەستی لایەنێکی تر. لە ٣٠ سێپتەمبەری ٢٠١٧ ئەردۆگان دیسان لێدوانیداو ووتی " ئێمە باش دەزانین کە ئەو یاریەی ئێستا لە باکوری سوریا دەکرێت مەبەستیانە تورکیا دابرِن لە رۆژهەڵاتی ناوەراست.... ئەوەی ئێستاش لە باکوری عێراق بەرێوە دەچێت هەر بەشێکە لەو پرۆژەیە". (Uyanik, 2017). پشتگیری سەرۆک وەزیرانی ئیسرائیل بۆ

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

ریفراندۆم ئەوەندەی تر دەستی تورکیا و عێراق و ئێرانی واڵاکرد، دواتریش وەک پاساوێک بۆ دژایەتیکردنی ریفراندۆم بەکاریان هێنا.

٤) کاریگەری کەسێتی ئاردۆگان و رەنگدانەوەی بەسەر سیاسەت و دامەزراوە سیاسیەکانی تورکیا. سیاسەتی دەروەی تورکیا لە سەردەمی ئەردۆگان تا ئاستیکی زۆر رەنگدانەوەی خودی کەسایەتی سیاسی ئەردۆگانە، کە لە سێ خەسلەتی سەرکیدا بەسەر دامەزراوە سیاسیەکانی تورکیادا رەنگی داوەتەوە: روبەرووبونەوە confrontational، نارجسیست narcissistic، کەسایەتی خۆسەپین domineering personality ، هەروەها ئەو ئایدۆلۆجیە سیاسیە نەتەوەیی و شەرانیەی- nationalistic and aggressive political ideology کە زاڵە بەسەر کەسایەتی سیاسی ئەردۆگان(Park, 2019, p.53) . ئەم خەسڵەتە کەسیانەی ئەردۆگان گشتیان کاریگەرییان هەبوو بەسەر ئەو هەڵوێست و کاردانەوەیەی تورکیا بەرامبەر ریفراندۆم. دەتوانین بڵێین کە دروستکردنی سیاسەتی تورکیا لە دوای دەسەڵات گرتنەدەستی ئەردۆگان، بە تایبەت لەو چەند ساڵەی دواییدا کەمتر کاریگەری دامەزراوەیی بەسەرەوە هەبووە، یاخود هەر نادامەزراوەیی de-institutionalised بووە، تەنیا بازنەییێکی نزیک نەبێت لە خۆی، دامەزراوەکانی تر کاریگەریان زۆر کەم یان هەر نەبووە لەسە دروستکردنی بڕیاری سیاسیدا بە تایبەتیش سیاسەتی دەرەوەی تورکیا. ئەمە دەکرێت بۆ ریفراندۆمیش راست بێت. ئاردۆگان لە کاردانەوە بەرامبەر ریفراندۆمی هەرێمی کوردستان رێگەی نەدا جگە لە خۆیی هیچ دامەزراوەیێکی تری دەوڵەت رایی هەبێت لەسەر ئەو پرسە بە دامەزراوەی هەواڵگری نیشتمانی تورکیاش (MIT) ەوە.

٥) خاڵێکی تریش هەیە کە لەراستیدا ناتوانرێت فەرامۆش بکرێت، لە روانگەی ئەردۆگانەوە هەرێم شکستیهێناوە یان نەیویستووە بەکردار رووبەرووی پەکەکەو پەیەدە ببێتەوە لە شنگال. بارزانی لە بری ئەوەی شەڕی هێزەکانی پەکەکەو پەیەدە بکات، سەردانی کردن و سوپاسیانی کرد کە هاوکاری پێشمەرگەیان کردووە لە شەری دژی داعش (Park, 2019, p.53) بۆیە تورکیا ناچار بوو کە بۆخۆی لە مانگی نیسانی ٢٠١٧ بارەگاکانی پەیەدەو هێزەکانی پاراستنی شنگال بۆردومان بکات. وەک بیل پارک دەڵێت لە راستیدا "نە بارزانی ئەو هاوکارە ستراتیجیە بوو کە تورکیا چاوەڕێی دەکرد، نە تورکیاش ئەو دۆستە بوو کە هەرێم چاوەرێ دەکرد".

ئاستی دووەم/ جۆرێک لە هەڵە تێگەیشتن لە پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێم

هەرێمی کوردستان بۆ ئەنجامدانی ریفراندۆم هەموو قورسایی خۆی خستبووە سەر ئەو پەیوەندیە ئابوریانەی کە لەگەڵ تورکیا هەیەتی، بەتایبەتیش لە گواستنەوی نەوتی هەرێم بۆ تورکیا و بەندەرەکانی جیهان. هەرێم پێیوابوو ئەنکەرا بە ناچاری چاوپۆشی لە ریفراندۆم دەکات لە پێناو دەستبەرداربوونی تورکیا لە نەوتی ئێران و گازی روسیا، چونکە ئەو دوو وڵاتە بە هۆی زۆری قەبارەی بازرگانی وزەیان لەگەڵ تورکیا هەندێک جار گوشار لەسەر تورکیا دروست دەکان (Yilmaz, 2017)، ئەمە جگە لەوەی کە پەیوەندی نێوان ئەنکەراو مۆسکۆ، هەروەها ئەنکەرەو تارانیش هەمیشە لە هەڵبەزو دابەزدایەو گرەنتی نیە (Seloom, 2016). بەڵام لە راستیدا ئەم گریمانەیە وا دەرنەچوو. راستە بواری بازرگانی و وزە رۆلیکی کاریگەری بینیووە لە مەلەفی پێوەندیەکانی تورکیاو هەرێمی کوردستان، بەلام بناغەی (اساس) پەیوەندیەکانی نێوان هەردولا لەسەر بنەمای ئابوری نیە، بەڵکو لەسەر بنەمای ئاساییشە، بە تایبەتیش

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

پرسی کورد لە عێراق و تورکیا. بۆ ئەم مەبەستەش پارتی کرێکارانی کوردستان سەنتەری مەبەستی ئەو پێوەندیانەیە. بە جۆرێک کە تورکیا ئامادە بوو رێکەوتنی پەنجا ساڵی لەگەل هەرێم بخاتە ژێر مەترسیەوە لە پێناو سەرنەگرتنی ریفراندۆم[xi].

بەشێک لە رۆژنامەوان و سیاسیەکان جیاکاری دەکەن لە نێوان هەڵوێستی ئێران کە هەڵسا بە داخستنی تەواوی سنورەکان لەگەل هەرێمی کوردستان، لەگەل هەڵوێستی تورکیا کە سنورەکانی دانەخست. لە راستیدا من وایدەبینم کە ئەم هەڵوێستەی تورکیا لە ترسی لەدەستدانی قەبارەی بازرگانی پێوەندی ووزەوە نەبووە، بەڵکو ئەمەشیان هەر لە ترسی حساباتی سیاسی و ئەمنی بووکە پێوەندی هەبوو بە پرسی کوردو پارتی کرێکارانەوە. تورکیا دەیزانی ئەگەر بەشێك بێت لە گەمارۆدانو گوشەگیرکردنی هەرێمی کوردستانو هێشتنەوەی بە لاوازی بۆ میلیشا عێراقیەکانو ئیران، ئەمە دەچێتە خزمەتی نەیارەکانی تورکیاوە. چونکە شکستی پرۆسەی ریفراندومو گەمارۆدانی هەرێم، واتا شکستی بارزانیو لاوازبوونی لە گۆرەپانی سیاسیدا لە بەرامبەر پارتە کوردیەکانی تر کە گشتییان (بە بەراورد بە پارتی) پەیوەندییەکی باشیان لەگەل ئێران و پەکەکەکدا هەیە، یاخود بە مانایێکی تر واتا تەسلیمکردنەوەی هەرێم بە ئێران. دواتر یەکێك لە خاڵە هەرە ستراتیجیەکانی پەیوەندی هەرێم تورکیا بریتیبووە لە لاوازکردنی هەژموونی پەکەکەو بە هێزکردنی پێگەی پارتی دیموکراتی کوردستان بە مەبەستی ئەوەی وەك ئەلتەرناتیڤێك بێت بۆ کوردانی تورکیا لە بری پەکەکە، بە تایبەت پاش دوورکەوتنەوەی هەر یەکە لە مام جەلالو ئۆجەلان لە گۆرەپانی سیاسی کوردیدا. بۆیە شکستی بارزانی واتا بەهێزبوونی پێگەی حزبەکانی تر کە هیچ کامیان دۆستی تورکیا نین. ئەمە مەترسیە سەرکیەکەی تورکیا بوو کە وایکرد هەموو دەرگاکانی بەسەر هەرێمدا دانەخات، هەرچی پرسی بازرگانی و وزەیە ئەوە بە پلەی دووەم دێت لە مەلەفی پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێمی کوردستان.

دەرەنجام/ پەیوەندیەکانی ئەنکەرا و هەولێر، ئاسایش ئینجا ئابوری

سەرەرای گەشەکردنی پەیوەندی ئابووری و کرانەوەی دیپلۆماسی لە نێوان تورکیاو هەرێمی کوردستاندا، بەڵام پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێم تا ئاستێکی زۆر رەهەندە ئەمنیەکان ئاراستەیان دەکات نەک فاکتەری ئابوری و ووزە. بە مانایێکی تر فاکتەری سەرەکی پەیوەندیەکانی تورکیا و هەرێم ئەو وابەستە ئاسایشیە هەرێمیە ئالۆزەیە - Regional Security Complex کە وا داکات تورکیا لە هەمان کاتدا وابەستەی پێوەندی ئەمنی بێت لەگەڵ عێراق لە لایەک، لە لایەکی تریش بەهۆی بوونی فاکتەری کورد لەگەڵ هەرێمدا. لەم نێوەندەدا فاکتەری پارتی کرێکاران رۆلێکی جەوهەری دەگێرێت و داینامیکیەتی پەیوەندیاکانی تورکیاو هەرێمی کوردستاندا .

لەم سۆنگەیەوە دەکرێت بوترێت کە ئەنکەرا، هەرێمی کوردستان وەک فاکتەرێکی کاریگەر لەسەر پرسی کورد لە ناوەخۆی تورکیا دەبینێت، بەڵام لە هەمان کاتیشدا وەک فەکتەرێکی مەترسی لەسەر تورکیا ئەگەر: ١) ببێتە هۆی لێکنزیکبوونەوەی هەرێم لە پارتی کرێکاران، ٢) یاخود راگەیەندنی دەوڵەتی سەربەخۆ لە هەرێمی کوردستاندا، ٣) یانیش هەرێم بیەوێت کێشەی کورد لە دژی تورکیا بجولێنێت.

تورکیا مەبەستیەتی وا پیشانی کوردو جیهانیش بدات کە ئەوان دژی کێشەی کورد نین، دژی گەلی کورد نین، بەڵکو دژی پارتی کرێکارانن. ئەمەشمان با ئاشکرا بینی لە کاتی پرۆسەی کرانەوەی دیموکراسی کە چەندێن جار تورکیا سەرۆکی هەرێم و سەرۆکی حکومەتی هەرێمی بانگێشت کرد بۆ تورکیا، بە تایبەتیش لە کاتی کەمپینی هەلبژاردنەکاندا بۆ ئەوەی هەرێم وەک جێگرەوەیەک بۆ پەکەکە نیشان بدات، یانیش کاتێک تورکیا دەیەوێت پەیامێکی نەرم بۆ کوردەکانی خۆی بنێرێت. دوور نیە تورکیاش مەترسی ئەوەی هەبێت کە هەرێمی کوردستانیش دەیەوێت پرسی پەکەکە وەک کارتێک لەبەرامبەر دانپێدانانی تورکیا بە کیانێکی سەربەخۆ لە باکوری عێراقدا بەکاربێنێت، بەڵام لە راستیدا هەرێمی کوردستان تا ئێستا ئەو

هەنگاوەی نەناوە. هەڵبەتە ئەمە ئەگەرێکی دوور نیە لە دۆخێکدا ئەگەر تورکیا گوشاری زۆر بخاتە سەر هەرێمی کوردستانەوە.

بۆیە ئەگەر لە رابردوودا کێشەی پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێم زیاتر پەیوەست بوبێت بە پرسی کەرکوک و پرسی سەربەخۆی هەرێمی کوردستان، بەڵام لە دوای ٢٠٠٨ دۆستایەتی تورکیاو هەرێم زیاتر تایبەت بووە بە دەورەدانی پارتی کرێکارانی کوردستان، چ لەسەر ئاستی ناوەخۆی تورکیا یا لەسەر ئاستی ناوچەکە .

سەرچاوەکان:

١/ کتێب

- Buzan, B., and Waever, O., 2003. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Gunes, C. and Zeydanlioglu, W. eds., 2013. *The Kurdish Question in Turkey: New perspectives on violence, representation and reconciliation*. Routledge.

- Davutoğlu, A., 2010. *Al-'umq al-stratiji: mawq' Turkya wa dawriha fi al-saha aldawlyya, Tarjamat Jabir Thalji wa Tariq Abdualjalil, Dar Al-jazeera* (Strategic Depth: Turkey's Location and its Role in the International Arena) Aljazeera Center for Studies- Doha, Qatar.

- Lundgren, A., 2007. *The unwelcome neighbour: Turkey's Kurdish policy*. IB Tauris.

- Oktav, Ö.Z. ed., 2013. *Turkey in the 21st century: quest for a new foreign policy*. Ashgate Publishing, Ltd..

- Özcan, A.K., 2012. *Turkey's Kurds: a theoretical analysis of the PKK and Abdullah Ocalan*. Routledge.

٢/ جۆرناڵی زانستی:

- Gareth H. Jenkins, 2009. Turkey's "Kurdish Opening" Faces New Challenges, (vol. 2, no. 19 of the Turkey Analyst).

- Kardaş, Ş., 2012. From zero problems to leading the change: making sense of transformation in Turkey’s regional policy. *TEPAV-ILPI Turkey Policy Brief Series*, *5*(1).

- Müftüler-Baç, M., 2014. Changing Turkish foreign policy towards Iraq: new tools of engagement. *Cambridge Review of International Affairs*, *27*(3).

- Palani, K., Khidir, J., Dechesne, M., & Bakker, E., (2019): The development of Kurdistan’s de facto statehood: Kurdistan’s September 2017 referendum for independence, Third World Quarterly. Available on <https://doi.org/10.1080/01436597.2019.1619452>. [Accessed 12/5/2019].

- Park, B., (2019) Explaining Turkey's Reaction to the September 2017 Independence Referendum in the KRG: Final Divorce or Relationship Reset?, Ethnopolitics. Available on <https://doi.org/10.1080/17449057.2018.1525165>.

- Yilmaz, R., 2017. Turkey-KRG energy relations: internal and external dynamics. *Journal of Global Analysis*, *7*(2).

٣/ ناوەندەکانی توێژینەوەو ثینکتانکەکان:

- Al-Bayan Center for Studies and Planning (07/25/2018). The importance of opening Turkey's Ovaköy border crossing with Iraq. Retrieved from: http://www.bayancenter.org/en/2018/07/1562/. [Accessed 11/7/2019].

- Bakir, A., [Arabic] 2015. *I'raq fi hisabat Turkya al-istratijyya wa al-tawajuhat almustaqbalyya*, (Iraq in Turkey's Strategic Calculations and Futuristic Orientations), Aljazeera Center for Studies. Available at: http://studies.aljazeera.net/reports/2015/01/201511895950841529.htm [Accessed 1/ 7/ 2019].

- Balcı, A., 2014. 'Energized' Neighborliness Relations between Turkey and the Kurdistan Regional Government, *SETA İstanbul.* Available at: <http://file.setav.org/Files/Pdf/20140930125632_%E2%80%98energized%E2%80%99-neighborliness-relations-between-turkey-and-the-kurdish-regional-government-pdf.pdf> [Accessed 20/7/2018].

- Barkey, H.J., 2010. Turkey's new engagement in Iraq. *USIP Special Report*, *237*. Retrieved from <<https://carnegieendowment.org/files/USIP_SR_Turkey_Iraq.pdf>>. [Accessed 15/7/2019].

- Cagaptay and Akin Unver, 2007. Iraqi Kurds and the Turkish-Iraqi Memorandum against the PKK. Available on: https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/iraqi-kurds-and-the-turkish-iraqi-memorandum-against-the-pkk. Accede in 28/6/2019.

- Dalay, G., 2017. Evolution of Turkey-Iraqi Kurdistan's Relations.Aljazeere Center for Studies. Retrived from <<http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2017/12/20/56ba1501975e471a8ee27c18e5938e18_100.pdf>>. [Accessed 15/7/2019].

- Kirişci, K., (August 15, 2013) The Rise and Fall of Turkey as a Model for the Arab World. Brookings, retrived from: <<https://www.brookings.edu/opinions/the-rise-and-fall-of-turkey-as-a-model-for-the-arab-world/>> [accessed 10/7/2019].

- Mursi, Z., 2010. al 'alaqat al Turkyya al Iraqyya: Dirasa li halat al Akrad (Turkey and Iraq Relations: a case study of Kurds) available at <http://democraticac.de/?p=18020> [Accessed 02/02/2019].

- *Salih, C., and Fantappie. M., (2019) Kurdish Nationalism at an Impasse. The Century Foundation. Retrieved from <<https://tcf.org/content/report/iraqi-kurdistan-losing-place-center-kurdayeti/>>. [Accessed 5/5/2019].*

- Werz, M., and Hoffman, M., (2014) The United States, Turkey, and the Kurdish Regions: The Peace Process in Context. Center for American Progress. Retrieved from: <<https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2014/07/Kurds-report.pdf>> [Accessed 5/6/2019].

سیاسەت و نموونەکانی ئاسایشی نەتەوەیی

- Khalilzad, Z., 2016. Are Turkey and Iraq Headed for War in Mosul? *The National Interest*. Retrived from: <<https://nationalinterest.org/feature/are-turkey-iraq-headed-war-mosul-18130 >>. [Accessed 2/7/2019].

- Seloom, M., 2016. Turkish and Iranian Interests Cross Paths in Mosul. *ALSHARQ FORUM*. Retrived from <<https://research.sharqforum.org/2016/11/23/turkish-and-iranian-interests-cross-paths-in-mosul/>>. [Accessed 16/4/2020].

٤/ ڕۆژنامە جیهانیەکان:

- Zaman, A., (September 11, 2017). Turkish spy chief headed for Erbil, whisper KRG officials. Al-Monitor. Retrived from: <<https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/09/hakan-fidan-to-visit-erbil-turkish-spies.html#ixzz5stbCBa3s>>. [20/5/2019].

- Daily Sabah, (17 October 2016). Turkey will take part in Mosul operations and we will be at the table, Erdoğan says. Available at: <http://www.dailysabah.com/war-on-terror/2016/10/17/turkey-will-take-part-in-mosul-operations-and-we-will-be-at-the-table-erdogan-says>. [Accessed 20/10/2017].

- Daily Sabah, (21 May 2016). PKK terror organization does not represent Kurds, Erdoğan says. Available at: <http://www.dailysabah.com/politics/2016/05/21/pkk-terror-organization-does-not-represent-kurds-erdogan-says>. [Accessed 20/10/2018].

- Dogan, Y., (12 April 2015). An interview with Sami Kohen: Ankara's competition with Tehran resurfaces over Yemen issue, *Todays Zaman*. Available at: <http://www.todayszaman.com/monday-talk_kohen-ankaras-competition-with-tehran-resurfaces-over-yemen-issue_377792.html> [Accessed 11/8/2015].

- Gulf News, (1 June 2014). Turkey 'driven by greed' in Kurd oil row: Iraq deputy PM. Available at http://gulfnews.com/business/sectors/energy/turkey-driven-bygreed-in-kurd-oil-row-iraq-deputy-pm-1.1341882 [Accessed: 19/1/2018].

- Hossino, O., 2019. A New Strategy to Counter Iran's Growing Power, available: <<https://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/284611/new-strategy-to-counter-iran>>. Accessed 7/7/2019.

- Hurriyet Daily News, (August 03 2012) Iraq summons Turkey envoy to protest over visit. Retrived from: <<http://www.hurriyetdailynews.com/iraq-summons-turkey-envoy-to-protest-over-visit-27051>>. Accessed 8/7/2019.

- Idiz, S., (2013). Turkey-Iran Ties Strained by Iraq, Syria, *Al-Monitor*. Available at: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/02/turkey-iran-tensions-rise-syria.html#ixzz3ag2SebT9> [accessed 2/8/2018].

- Uyanik, M., (2017) Turkey and the KRG After the Referendum: Blocking the Path to Independence. Available on https://www.csis.org/analysis/turkey-and-krg-after-referendum-blocking-path-independence .

- Niqash, 23.04.2015. Matter of National Security? The Turkish-Kurdish 'Secret Agreement'. Available at: http://www.niqash.org/en/articles/politics/3641/ [Accessed: 19/1/2017].

- Recknagel, C., 2007. Iraq: Kurds Hold The Key To Turkey's Dilemma. Available <<https://www.rferl.org/a/1079021.html>>. [Accessed 15/4/2020].

- REUTERS, (October 19, 2017), retrieved from: https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-iraq-turkey/turkeys-erdogan-says-may-shut-iraqi-border-any-moment-hurriyet-idUSKBN1CO0P3. Accessed 10/7/2019].

- Rudaw 4/4/2017. Erdogan: Take down the Kurdish flag in Kirkuk or pay a price. Available <<https://www.rudaw.net/english/kurdistan/040420173>>.[Accessed 12/6/2019].

- Taştekin, F., 27 (February 2014). Turkmen caught between Turkey and Iraqi Kurdistan, *al-Monitor*. Available at: <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2014/02/turkmen-iraq-kurdistan-turkey-reconciliation-krg.html> [Accessed 10/7/2018].

سەرچاوە:

د. زیێرەسوڵ ئەحمەد، تورکیا و هەرێمی کوردستان: ئابوری یان ئاسایش، تورکیا بەدوای کامیاندا دەگەڕێ؟ زانکۆی سۆران: گۆڤاری توێژەر/ بەرگی ٣ / ژمارە ٢ / بەهاری ٢٠٢٠.

پەراوێزەکان:

[i] بۆ نموونە سەیری ئەم توێژینەوانە بکە: “The Prospects and Importance of Joining of Iraq to the Southern Gas Corridor”, 25 February 2014, <http://beu.edu.az/downloads/articles/iraq_in_SC_Blog.pdf> (Accessed 20 April 2016); Tagliapietra, “The EUTurkey Energy Relations after the 2014 Ukraine Crisis. Enhancing the Partnership in a Rapidly Changing Environment”, 9 September 2014, <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2493665> (Accessed 11 April 2016); and Morelli and Pischedda, “The Turkey-KRG Energy Partnership”.

[ii] بۆ نموونە وەک ئەم توێژینەوەیە: Yilmaz, R., 2017. Turkey-KRG energy relations: internal and external dynamics. *Journal of Global Analysis*, *7*(2), pp.129-154.

[iii] بەکارهێنانی دەستەواژەی"هەرێم" لەهەر شوێنێکدا لەم توێژینەوەیە مەبەستم لێی "هەرێمی کوردستان- عیراق"ە.

[iv] داوت ئۆغلو لە کتێبە دیارەکەیدا قوڵایی ستراتیجی دەڵێت " تورکیا ئاسایشی باشتری دەستدەکەوێت لە رێگەی دەستتێوەردان لە دەرەوەی سنورەکاندا تاوەکو دەستێوەرنەدان و خۆ بێلایەنکردن لە کێشەکاندا. تورکیا ناتوانێت خۆی

بناسێنێت لە ڕێگای ڕەفتاری بەرگریکارانە - " Turkey cannot define itself in a defensive manner". بۆ زیاتر لەوبارەیەوە بگەڕێوە بۆ:

Kardaş, Ş., 2012. From zero problems to leading the change: making sense of transformation in Turkey's regional policy. *TEPAV-ILPI Turkey Policy Brief Series*, *5*(1).

[v] هەرچەندە پێشکەوتنی زۆر ڕوویداوە لە پەیوەندیەکانی تورکیاو هەرێمی کوردستان بەڵام تا پێش ریفراندۆمیش دیدێکی روون نەبوو کە هەڵوێستی تورکیا چی دەبێت ئەگەر هەرێمی کوردستان جیابوونەوەی خۆی لە عیراق رابگەیەنێت؟ لە ٢٧ حوزەیرانی ٢٠١٤ ئەو پرسیارەیان لە حوسێن چەلیک وتەبێژی ئاکپارتی کرد لە فاینەنشال تایمز. وەڵامی ئەو ئەوەبوو کە لە رابردوودا دەوڵەتی سەربەخۆی کوردی هۆکارێک بووە بۆ شەڕ لە روانگەی تورکیاوە، بەڵام لە ئێستادا کەس ئەو حەقەی نیە وابڵێت، هەرچەندە دابەشبوونی عیراق بژاردەی یەکەم نیە، بەڵام ئەگەر روویدا تورکیا لەگەڵی هەڵدەکات "Turkey will live with it" چونکە ئەگەر دەوڵەتێکی کوردی دروستیش بێت لە باکووری عیراق ئەوا لەژێر کەریگەری تورکیادا دەبێت.

[vi] لە دوایی ٢٠٠٣ سەرۆکی هەرێمی کوردستان (مەسعود بارزانی) ویستی خۆی بەدووربگرێت لە گوشارەکانی تورکیا لە دژی پەکەکە، چونکە لە راستیدا بارزانی لە دوای ٢٠٠٣ دەیویست وەک رێبەرێکی کورد لە بەشەکانی تریش سەیربکرێت، گوتارە نەتەوەییەکانی بارزانی لە ٢٠٠٣-٢٠٠٧ بەڵگەی ئەو راستیەن کە تا ئاستی هەرەشەکردنی تورکیا بە لەشکرکێشی بۆ سەر هەرێمی کوردستان هات، ئەم گرژیانە بەردەوام بوون تا کرانەوی تورکیا بەسەر هەرێم لە ٢٠٠٨و کە قۆناغێکی تازەی لە پێوەندیەکانی ئەو دوو لایەنە هێنایەکایەوە.

[vii] لەبەر بایکۆتکردنی سوننەکان لە هەڵبژاردنەکانی ٢٠٠٥ بۆیە تەنیا ٦٪ دەنگەکانیان بەدەست هێنا، کەچی لەبەر ئەوەی کورد بە گوڕوتینەوە بەشداریانکرد لە هەڵبژاردنەکان، توانین ٢٧ کورسی لە پەرلەمان بەدەستبهێنن. دەرەنجامی هەڵبژاردنەکانی ٢٠٠٥ کاریگەری زۆری هەبوو لەسەر گۆرینی ستراتیجیەتی تورکیا بەرامبەر هەرێم بە عیراقیشەوە. هەڵبژاردنەکانی ٢٠٠٥ توانیان ئەو پەیامە بدەن بە تورکیا کە کورد لە عیراقی نوێدا پێگەیەکی بەهێزیان دەبێت. بۆ زیاتر لەو بارەیەوە سەیری:

Oktav, Ö. Z. ed., (2013). Turkey in the 21st century: quest for a new foreign policy. Ashgate Publishing, Ltd. P.65.

[viii] بۆ تێگەیشتن لە جۆنیەتی مامەڵکردنی تورکیا لەگەل کێشی کورد و گۆرنکاریە سیاسیەکان بەسەر پرسی کورد لە تورکیا سەیری:

Gunes, C. and Zeydanlioglu, W. eds., 2013. *The Kurdish Question in Turkey: New perspectives* on *violence, representation and reconciliation*. Routledge. بکە

[ix] بەشێک لە گوتاری رۆشنبیری کوردی لەسەرەتایی هەڵمەتی ریفراندۆم پێیان وابوو کە ریفرندۆم لە بنەڕەتدا پرۆژەییێکی تورکیە و بارزانی جیبەجێیدەکات، بەڵام دواتر کە کاردانەوەی تورکیاو ئەردۆگانیان بینی، دەرفەتێک نەما بۆ دروستی ئەو بۆچوونە. بۆ زانیاری چەندان گوتاری لەو بارەوە لە رۆژنامەی ئاوێنە بڵاو بوونەتەوە کە بەداخەوە لەبەر زەحمەتی گەڕان لە گووگل بە زمانی کوردی نەمتوانی لێرە لینکەکەی دابنێم.

[x] هەر یەکە لە بەغداو ئەنکەرا تا ئێستا چەندین جار هەوڵیانداوە رێرەوێکی تری بازرگانی بکەنەوە لە نێوانیان کە لە ژێر کۆنترۆڵی هەرێمدا نەبێت، بۆ ئەم مەبەستاش پێشنیاری رێرەوی ئۆڤاکۆی- Ovaköy کراوە وەک جێگرەوەیەک بۆ

دەروازەی سنوری فیشخابور. لە ٢٠١٩ ش کە عادل عەبدولمەهدی سەردانی تورکیای کرد دیسان پرسی ئەو دەروازە بازرگانیە هاتەوە بەرباس، بەڵام تا ئێستا نەتوانراوە هیچ هەنگاوێکی کرداری بۆ بنریت. بۆ خوێندنەوەی زیاتر سەیری:
Al-Bayan Center for Studies and Planing (07/25/2018). The importance of opening Turkey's Ovaköy border crossing with Iraq. Retrived from: http://www.bayancenter.org/en/2018/07/1562/>>.

[xi] ئەنکەرا سەرەرای ئەو رێکەوتنە ٥٠ ساڵیەی کە لەگەڵ هەرێم واژووی کرد بوو، بەڵام لە دوای ریفراندۆم بەڵێنی دا کە مامەڵە تەنیا لەگەڵ بەغدا بکات لە بواری گواستنەوەی نەوت، بەڵام دواتر نەتوانرا ئەو بەڵێنە ببرێتە سەر، بە تایبەتیش لەبەر کێشەی تەکنیکی. لەدوای ئەنجامدانی ریفراندۆم وەزیری دەرەوەی تورکیا مەولود چاوشۆغلۆ وتتی ئێمە لە دوو حەڵەتدا هاوکاری سەربازی عیراق دەکەین. لە حالەتێک ئەگەر بەغدا داوای هاوکاری لە تورکیا بکات، حەلەتەکەی تریش ئەگەر مەترسی لەسەر تورکمانەکان هەبوو. بۆ زیاتر لەوبارەیەوە سەیری: Tastekin, F., 2017 بکە.